

Енциклопедія

КРАЇНИ СВІТУ І УКРАЇНА

Том 1

- Північна Європа
- Західна Європа
- Південна Європа

ІТАЛІЯ

Сучасна назва держави: Італія (*італ.* Italia), Італійська Республіка. (*італ.* Repubblica Italiana).

Перша згадка про народ/країну у писемних джерелах: у роботах давньогрецьких істориків з V ст. до н. е. згадується назва Італія, а її жителі називаються італіками та італіотами.

Давньогрецький історик Геродот Галікарнаський (бл. 484–425 рр. до н. е.) у своїй праці «Історія» (кн. I) згадує коринфянина Аріона, який «вирішив відплисти до Італії і Сіцилії». Також Геродот (кн. IV) згадує про італіотів (Ἰταλιώτης / Ἰταλιῶται), як стародавні греки називали грекомовних поселенців, які оселилися на Апеннінському півострові. Давньогрецький історик Фулідід (460–400 рр. до н. е.) у своїй «Історії Пелопоннеської війни» (кн. I) пише, що після Троянської війни «елліни стали висилати колонії: афіняни заселили тоді Іонію, пелопоннесці – більшу частину Італії, Сіцилії і деякі місцевості в решті Еллади».

Сіцилійський історик Антіох Сіракузький (V ст. до н. е.) у роботі «Італійські справи» пише, що «тією землею, яка зараз називається Італією, у давнину володіли енотри». Далі Антіох пише, що з часом у енотрів царем став Італ, за яким вони були перейменовані в італіків. Дані

цитати з Антіоха подає у своїй роботі «Римські старожитності» давньогрецький історик Діонісій Галікарнаський (60–7 рр. до н. е.)

Також Діонісій Галікарнаський наводить найдавнішу назву Італії: «Весь... приморський край, який називається зараз Італією, називався у корінних мешканців Сатурнією». Крім того, посилаючись на давньогрецького історика Гелланіка Лесбоського (бл. 485–400 рр. до н. е.), він подає й іншу версію походження назви Італія: «Коли Геракл викрадав биків Геріона, він опинився в Італії; там одна з телиць відбилася від стада... Геракл, переслідуючи телицю, постійно розпитував місцевих жителів... Оскільки на їхній мові телиця називалася, як і тепер, uitalus, то за цим словом всю країну, якою він пройшов, Геракл назвав Витулією (Quitoulia – Земля биків)... З часом ця назва перейшла в нинішню форму».

Назву «Італія» згадує у своїй роботі «Політика», написаній у 335–322 рр. до н. е., Арістотель: «Вчені з тамтешніх жителів розповідають, що був хтось Італ, цар Енотриї; за його іменем енотри змінили свою назву на італів, і від нього ж отримала назву Італії та берегова смуга Європи, що тягнеться між Скіллетійською і Ламетійською затоками».

В епіграфічній формі назва Італія вперше згадується на срібних денаріях, які у 90–87 рр. до н. е. карбував союз італійських племен «*Lega Italica*» – на монетах були написи оскською мовою: «*Viteliu*» та латиною: «*Italia*».

Отже, першопочатково назва Італія застосовувалась лише до території Південної Калабрії, а за часів імператора Октавіана Августа (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) була поширена на весь Апеннінський півострів.

Створення держави. Єдина італійська держава виникла шляхом приєднання до Сардинського королівства інших італійських держав. 1861 р. було створене єдине Королівство Італія.

Незалежність: після падіння Римської імперії на території сучасної Італії з VI–VII ст. постійно існували незалежні італійські держави.

Історичні назви держави: Королівство лангобардів (568–774); Герцогство Фріулі (569–776); Герцогство Сполето (570–776, 842–1201); Герцогство/князівство Беневенто (571–1077); Найясніша Республіка Венеція (697–1797); Тосканське маркграфство (846–1115); Князівство Салерно (849–1078); Князівство Капуя (861–1156); Маркграфство Турін (942–1060); Маркграфство Верона (951–1063); Маркграфство Монферрат (967–1574); Савойське графство (XI ст. – 1416); Найясніша Генуезька республіка (XI ст. – 1797); Республіка Піза (1085–1406, 1494–1509); Республіка Флоренція (1115–1532); Маркграфство Салуццо (1125–1548); Королівство Сіцилія (1130–1816); Республіка Сієна (1147–1555); Республіка Лукка (1160–1805); Республіка Анкона (XII ст. – 1532); Герцогство Феррара (1264–1597); Неаполітанське королівство (1282–1799, 1799–1816); Міланське герцогство (1395–1447, 1450–1797); Савойське герцогство (1416–1720); Герцогство Модена і Реджо (1452–1796, 1814–1859); Мантуанське герцогство (1530–1708); Флорентійське герцогство (1532–1569); Герцогство Кастро (1537–1649); Пармське герцогство (1545–1801); Велике гер-

цогство Тосканське (1569–1801, 1815–1859); Герцогство Монферрат (1574–1706); Сардинське королівство (1720–1861); Циспаданська республіка (1796–1797); Транспаданська республіка (1796–1797), Лігурійська республіка (1797–1805, 1814); Цизальпійська республіка (1797–1802), Римська республіка (1798–1799); Партенопейська (Неаполітанська) республіка (1799); Королівство Етрурія (1801–1807); Італійська республіка (1802–1805); Королівство Італія (1805–1814); Князівство Лукка і Пйомбіно (1805–1809); Герцогство Лукка (1815–1847); Ломбардо-Венеціанське королівство у складі Австрійської імперії (1815–1866); Герцогство Парма, П'яченца і Гвасталла (1815–1859); Королівство Обох Сіцилій (1816–1861); Об'єднані провінції Центральної Італії (1859–1860); Королівство Італія (1861–1946); Італійська соціальна республіка (Республіка Салд) (1943–1945); Італійська Республіка (з 1946).

Площа: 301,3 тис. км², вдвічі менша за територію України.

Населення: 60 млн 579 тис. осіб, із них 5 млн – іноземні громадяни (на 01.01.2017, Національний інститут статистики).

Очікувана тривалість життя при народженні: 82,7 р. (для жінок – 84,9, для чоловіків – 80,3) (на 2015, Євростат).

Етнічний склад населення: італійці – 92%, румуни – 1,8%, вихідці з Північної Африки – 1%, албанці – 0,77% (2014, Національний інститут статистики).

Чисельність українців: 240 тис. громадян України (на 01.01.2016, Національний інститут статистики Італії).

Столиця: Рим – 2 млн 872 тис. чол. (агломерація – 4,3 млн). **Найбільші міста:** Мілан – 1 млн 337 тис. (агломерація – 3,1 млн); Неаполь – 978 тис. (агломерація – 3,1 млн); Турін – 896 тис. (агломерація – 2,3 млн); Палермо – 678 тис. (агломерація – 1,2 млн); Генуя – 592 тис. (на 31.12.2014, Національний інститут статистики).

Державна мова: італійська (сформувалася на основі латини). Однією з найдавніших збережених писемних пам'яток латини є напис бустрофедоном на Чорному камені (Lapis Niger, VI–V ст. до н. е.). Першою пам'яткою розмовної італійської мови вважається свідчення 960 р., записане у Капуї писцем у рішення судової справи щодо кордонів між монастирем Монте-Кассіно і феодалом Родельґріно Аквінським («Carta Capuana» або «Placito Capuano»): «Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene, trenta anni le possette parte Sancti Benedicti» («Мені відомо, що ці землі, в означених тут межах, ось уже тридцять років належать отцям-бенедиктинцям»). У судових рішеннях 963 р. щодо спорів філій монастиря Монте-Кассіно – монастиря Санта-Марія в Ченгла та Сан-Сальваторе в Кокороццо також зафіксовані свідчення італійською мовою.

В окремих регіонах Італії офіційними мовами також є фірульська (Фріулі, Удіне, Горіція, Порденоне), ладинська (Тренто, Беллуно, Альто Адідже), окситанська (П'ємонт), каталонська (м. Алгеро на о. Сіцилія), французька (Валле-д'Аоста), цимбрська (Трентіно), німецька (Альто Адідже, Валле-д'Аоста, Фріулі), словенська (Фріулі, Трієст, Горіція, Удіне), сардинська, албанська (арберешська) (Південна Італія та Сіцилія).

Релігійний склад населення: 97,9% – католики (2009, Управління статистики Католицької церкви). За даними опитування Eurispes, у 2016 р. 71,1% населення заявили, що вони – християни-католики.

Державний устрій: парламентська республіка. **Глава держави:** президент. **Глава уряду:** голова Ради міністрів.

Вищий законодавчий орган: Парламент, що складається з Палати депутатів і Сенату Республіки. Перший всеіталійський Парламент було скликано 18.02.1861 р. у Турині.

Діюча Конституція прийнята 27.12.1947 р. Діє зі змінами 1963, 1967, 1989, 1991, 1992,

1993, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2007, 2012 рр.

Першою конституцією об'єднаної Італії став Статут Сардинського королівства (Альбертинський статут), що був уведений у дію королем Карлом Альбертом у 1848 р.

Статус у відносинах з ЄС: співзасновник ЄС (1957); член Шенгенської зони з 26.10.1997 р.; член Єврозони з 01.01.1999 р.

Статус в інших провідних міжнародних організаціях, союзах: співзасновник Ради Європи і НАТО (1949); член ЗЄС (1954–2011); член ООН (з 1955); співзасновник ОЕСР (1961); співзасновник ОБСЄ (1973); співзасновник Великої сімки (1975); співзасновник СОТ (1995).

Розмір ВВП на душу населення (у поточних цінах) у 2016 р., за даними Євростату, склав 27600 євро (12 місце в EU-28); за даними МВФ – 30507 дол. США (25 місце в світі); за даними Світового банку – 30527 дол. США (24 місце в світі).

КОРОТКА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ

Найдавнішим історичним народом, який заселяв північний захід Апеннінського півострова з II тис. до н. е., були лігурійці, о. Сіцилія – сікани. З XII ст. до н. е. з-за Альп до північної та центральної частини Апеннін почали переселятись предки італіків (культура Прото-вілланова) (за іншою версією – з XIX ст. до н. е. (культура террамар). Це був конгломерат народів: латини, фаліски, сікули, умбри, сабіни, оски, екви, марси, вольски, самніти та ін. У X–IX ст. до н. е. в Апулії та Калабрії з'явилися іллірійські племена мессапів, япігів, певкетів, а в північно-східній частині Апеннін – венеци.

З IX–VIII ст. до н. е. центральні і північно-західні райони Італії заселили етруски (тиррени), які відіграли значну роль у формуванні римської культури та ментальності (у них римляни запозичили символи королівської влади (курульне крісло, фасції та ін.), традицію гладіаторських боїв тощо. Саме у землях етрусків

почали виникати найдавніші міста-держави на Апеннінському півострові. З VIII ст. до н. е. на території сучасних областей Тоскана, Умбрія та Лаціо почав формуватися етрусський союз 12 міст; надалі етруски вдалися до здійснення систематичної колонізації на північний схід, у долину р. По (Паданію) та на південний захід (у Кампанію), заснувавши там нові етрусські міста (Мантуя, Парма, Капуя та ін.).

З середини VIII ст. до н. е. на узбережжі Південної Італії почали оселятись грецькі колоністи, які заснували цілу низку міст-держав (Куми, Неаполь, Сибаріс, Тарент та ін.), а весь цей регіон отримав назву «Велика Греція». Одночасно греки почали засновувати колонії і на Сіцилії (Наксос, Мессіна, Сіракузи та ін.). Вважається, що лише з прибуттям греків вирощування оливков та винограду на Апеннінах стали окремими важливими галузями господарства. Водночас із греками свої колонії на північному заході Сіцилії з VIII ст. до н. е. почали створювати і фінікійці – Мотія, Панорм (Палермо), Солунт, – які для протистояння грекам у VII ст. об'єдналися у державний союз.

З VIII ст. до н. е. археологічно фіксуються поселення на семи римських пагорбах та початок процесу їх злиття (Септимонтій). За традицією, датою заснування Риму вважається 753 р. до н. е., а його засновником – Ромул (753–716 рр. до н. е.). За часів правління його спадкоємців значення Риму поволи зростало. У VI ст. до н. е. у долині між пагорбами сформувався форум як центр економічного і політичного життя Риму; Капітолій перетворився на фортецю й місце зосередження релігійних святинь, а весь Рим оточили потужною камінною стіною (Сервієва стіна). Патриції сформували Сенат. Сервієм Тулієм (578–535 рр. до н. е.) було здійснено центуріальну реформу, що замінила родовий поділ римлян на поділ за майновим цензом, що сприяло консолідації вільного населення, збільшенню збору податків

та чисельному зростанню війська за рахунок залучення до нього плебеїв. Сім перших римських королів за походженням були латинами, сабінами та етрусками.

У 510 р. до н. е. внаслідок виступу проти тиранії короля етруска Луція Тарквінія Гордого в Римі було ліквідовано монархічний лад та запроваджено республіканську форму правління. Вища державна влада перейшла до двох консулів, які щорічно обиралися на народних зборах і могли оскаржити рішення один одного. Усі магістрати Риму обиралися на один рік і були колегіальними. З V ст. і до 287 р. до н. е. у Римі тривала гостра боротьба плебеїв з патриціями за політичне рівноправ'я. У результаті в 494 р. до н. е. було запроваджено посаду народного трибуна, який обирався з плебеїв на зборах за трибами (територіальний і виборчий округ у Римі). Посада була введена для захисту прав плебеїв від свавілля патриціанських магістратів. Трибуни мали право накладати вето на розпорядження або ухвали Сенату і магістратів-патрициїв. З метою послаблення протистояння патрициїв і плебеїв у Римі в 451–450 рр. до н. е. народні збори (коміції) запровадили рівний для всіх порядок приватного і кримінального права (Закони Дванадцяти таблиць). З 449 р. до н. е. рішення плебейських зборів (плебісцити) отримали силу закону, обов'язкового і для патрициїв (підтверджено законом диктатора Гортензія 287 р. до н. е.), з 445 р. до н. е., згідно з законом Канулея, дозволялись раніше заборонені шлюби між патриціями і плебеями.

За наступні два століття Риму вдається поширити свій вплив на терени усього Апеннінського півострова. Першою великою перемогою римлян стало взяття у 396 р. до н. е. великого етрусського міста Вейї після тривалої облоги. Першій великій поразки римляни зазнали у битві при Алії (390 або 387 р. до н. е.) з кельтами, які вторглися на Апенніни, спу-

стошили його західну частину й зруйнували Рим. Не взяли вони лише укріплений Капітолій, який, за легендою, від нічної атаки врятували гуси. Оговтавшись від поразки, римляни продовжили експансію і до середини IV ст. підпорядкували собі Південну Етрурію. З цього часу римляни почали засновувати свої колонії в області Лацій (Остія, Анцій та ін.), зміцнюючи колонізацією успіхи своєї зброї.

З IV ст. до н. е. Рим набув ознак військової держави, вигодами від діяльності якої (здобуття нових земель, захоплення здобичі) користувались усі громадяни. Основою військової організації Риму був легіон. У IV ст. до н. е. Рим починає карбувати власну монету та будувати мощені каменем дороги для сполучення з іншими містами та регіонами.

Під час Першої Самнітської (343–341 рр. до н. е.) та Другої Латинської (340–338 рр. до н. е.) війн Рим утвердився у Західній Кампанії, зокрема – розмістив свій гарнізон у Капуї та змусив латинів ліквідувати свій союз і укладати з Римом двосторонні договори. Ці договори позбавляли усіх латинів частини земель, зобов'язували виступати союзниками Риму у війнах; натомість надавали одним містам повні права римських громадян, а іншим – лише латинських громадян (майнові, але не політичні). Під час Другої Самнітської війни (327–304 рр. до н. е.) римляни, не зважаючи на поразку від самнітів у битві при Кавдії (321 р. до н. е.), врешті-решт встановлюють контроль над Неаполем та Нолою у Кампанії. У ході Третьої Самнітської війни (298–290 рр. до н. е.), під час якої проти Риму об'єднались галли, (які вторглись із півночі) етруски та самніти, римляни у вирішальній битві при Сентині (296 р. до н. е.) розбили галлів та етрусків, а потім змусили самнітів розпустити свою федерацію й укласти із Римом двосторонні нерівноправні договори. Розпочалась римська колонізація Самнітії та Апулії.

Захищаючись від тиску італіків, грецькі поліси Південної Італії на чолі з м. Тарент запросили для свого захисту епірського царя Пірра. 279 р. до н. е. відбулась відома битва при Аускулі між об'єднаними силами італіків та греками, щодо якої Пірр сказав: «Ще одна така перемога – і ми остаточно загинемо». Врешті-решт, зазнавши поразки, у 275 р. до н. е., Пірр повертається додому, а римляни до 270 р. захоплюють усі міста «Великої Греції», підкоривши таким чином усю Південну Італію. Причинами цих успіхів були передова організація римської армії та відсутність єдності серед противників Риму.

Підпорядкування Італії римській владі привело не до створення централізованої держави, а до утворення римсько-італійського союзу, в якому Рим стояв над іншими полісами, колоніями та громадами, взаємодіючи з ними на різних умовах.

Претензії Риму на володіння великими островами Середземномор'я призвели до конфлікту з Карфагеном та до трьох Пунічних війн. У Першій Пунічній війні (264–241 рр. до н. е.) римляни висаджуються на о. Сіцилія, де займають Мессіну та Акрагант, а потім, розбивши карфагенський флот у битвах при Мілах (260 р. до н. е., перша морська перемога римського флоту) та мисі Екном (256 р. до н. е.) висаджуються в Африці. Зазнавши поразки під час облоги Карфагену, римляни втрачають стратегічну ініціативу, але війну на виснаження Рим виграє. За миром 241 р. до н. е., Карфаген залишає Сіцилію, після чого Рим без бою приєднує й карфагенські острови Сардинія та Корсіка, перетворившись таким чином на найсильнішу державу Західного Середземномор'я.

Вцент розбивши кельтів у битві при Теломоні (225 р. до н. е.), римляни окупувають усю територію до р. По, форсують її в 222 р. до н. е. беруть штурмом Медіолан (Мілан), таким чином встановивши контроль над населеною кельтами Цизальпійською Галлією (Північною

Італією). У 229 р. н. е., скориставшись скаргами італійських і грецьких купців на піратство іллірійців, римляни розбивають іллірійський флот і займають Іллірійське узбережжя, отримавши важливі опорні пункти для подальшого руху на схід.

Прагнучи взяти реванш за поразку, Карфаген розпочинає Другу Пунічну війну проти Риму (218–201 рр. до н. е.). Вийшовши з Іберії, карфагенське військо на чолі з Ганнібалом (247–183 рр. до н. е.) переходить через Альпи в Італію. Після повстання кельтів проти влади Риму в руках Ганнібала опиняється вся Цизальпійська Галлія. Чисельно потроївши свою армію за рахунок кельтів, Ганнібал у 217 р. до н. е. розпочинає похід у Центральну, а потім і Південну, Італію, розраховуючи підняти повстання італіків проти Риму. Тривалий час ухиляючись від вирішальної битви, римляни виснажували сили Ганнібала, проте у битві при Каннах 216 р. до н. е. значно менше карфагенське військо (54 проти 86 тис.) розгромило римлян. Тому Рим повернувся до тактики вимотування сил противника, перерізаючи його комунікації. Взнявши у 211 р. до н. е. Сіракузи, римляни відрізали Ганнібала від Карфагену, а в 209 р. до н. е. встановили контроль над Іберією. Вторгнення римських військ в Африку змусило Ганнібала, який не програв римлянам жодної великої битви, залишити Італію. У битві при Замі 202 р. до н. е. римський полководець Публій Корнелій Сціпіон розбиває карфагенську армію. 201 р. до н. е. Карфаген капітулював, позбувшись усіх заморських колоній, усього воєнного флоту і права вести війни.

Ставши домінуючою державою Західного Середземномор'я, Римська республіка почала вживати заходів для поширення свого впливу на Схід – насамперед на Балкани і Грецію. Свій перший удар римляни спрямували проти Македонської держави, що домінувала у регіоні, скориставшись зверненням Родосу і Пергаму, які не бажали посилення

Македонії. У 200 р. до н. е. римська армія висадилась у Греції (Друга Македонська війна). Після поразки у битві при Кіноскефалах 197 р. до н. е. македонський цар Філіп V був змушений вивести гарнізони з грецьких міст та видати Риму свій воєнний флот. Продовжуючи укріплюватись у Греції, римляни, на прохання деяких грецьких міст, у 195 р. до н. е. розбивають Спарту та позбавляють її усіх завоювань.

Вторгнення царя Держави Селевкідів Антіоха III у Грецію відкрило для римлян можливість розпочати війну за завоювання Малої Азії. Після поразки армії Антіоха під Фермопілами у 191 р. до н. е. та розгрому його флоту римляни перенесли бойові дії до Малої Азії. У вирішальній битві при Магнезії 190 р. до н. е. армія найсильнішої держави Східного Середземномор'я була розгромлена. Антіох був змушений віддати римлянам флот та залишити Малу Азію, більшу частину якої Рим передав своїм союзникам Пергаму та Родосу.

Під час Третьої Македонської війни (171–168 рр. до н. е.) македонська армія на чолі з царем Персеєм була розгромлена римлянами на чолі з Луцієм Емілієм Павлом у вирішальній битві при Пидні, 150 тис. союзних македонцям жителів Епіру продані у рабство, сама Македонська держава припинила існування й була поділена на чотири округи. Після придушення у 148 р. до н. е. антиримського повстання на чолі з Андріском Македонія разом з Епіром були перетворені на римську провінцію. Після цього римляни відмовились від політики створення залежних держав і всі наступні територіальні надбання перетворювали на провінції Риму.

Під час Ахейської війни 146 р. до н. е., приводом до якої стало звернення Спарти до Риму по допомогу, римляни у вирішальній битві при Істмі розбивають ахейців, руйнують торговельного конкурента Риму Корінф, розпускають Ахейський та усі інші грецькі союзи й пе-

редають Грецію під контроль своїх намісників у Македонії. Лише Спарта та Афіни зберігають номінальну незалежність. Відродження економічної потужності Карфагену підштовхнуло Рим до третьої Пунічної війни (149–146 рр. до н. е.), у ході якої Карфагенська держава була ліквідована, а саме місто повністю зруйноване.

Створивши величезну державу, римляни завжди мали багато проблем з утриманням її єдності, бо поневолені племена та народи час від часу намагалися відновити свою незалежність.

В Іспанії протягом 154–139 рр. до н. е. тривала війна лузітан проти Риму, яка завершилась їх підкоренням і виходом римлян до атлантичного узбережжя. Паралельно римляни у 143–133 рр. до н. е. придушували повстання Іберів в Іспанії, а в 132–129 рр. до н. е. – у Пергамі, в Малій Азії. У 125 р. до н. е. римляни підкорили заальпійських лігурів і заснували першу римську колонію за Альпами та вступили у безпосереднє зіткнення з численними кельтськими племенами Галлії. У 111–105 рр. до н. е. Рим був змушений воювати в Африці з Нумідією, яка зміцніла і загрожувала римським провінціям, зрештою перетворивши її на залежне королівство.

З кінця II ст. до н. е. Рим почали непокоїти кельти та германські племена. Першими на Римську державу, за підтримки тевтонів та гелівців, здійснили напад кимври (Кімвська війна). У битвах 113, 109, 107, 105 рр. до н. е. вони завдали кількох тяжких поразок римлянам. Поразка в битві при Араузіоні 105 р. до н. е., у якій загинуло 80 тис. легіонерів, стала найбільшою поразкою римлян у війнах з германцями.

Наслідком цих подій стало проведення консулом Гаєм Марієм кардинальної реорганізації армії (з 107 р. до н. е.). Було скасовано принцип формування легіонів лише з громадян, які мають відповідну земельну власність, натомість запроваджено добровільний набір з усіх бажаючих. Таким чином ополчення рим-

ських громадян було замінено на професійну армію, яка забезпечувалась державою і була зацікавлена у нових війнах. Армія з цього часу перетворилась на серйозну політичну силу. На межі II і I ст. до н. е. було започатковано практику наділення ветеранів римської армії землею у провінціях.

У наступних битвах при Аквах Секстієвих (102 р. до н. е.) армія Марія знищує тевтонське військо, а при Верцеллі (101 р. до н. е.) – кимврське. У цих битвах було вбито 150–200 тис. германців, а співмірна кількість полонених продана в рабство, що зупинило на деякий час натиск германських племен на Італію.

Різке збільшення кількості рабів після розгрому Карфагену, Македонії, Греції та германців зробило ймовірність їх повстання постійною загрозою для Риму. Під час повстання 138–132 рр. до н. е. на Сіцилії звільнені раби навіть створили свою державу на чолі з царем Евном. Під час другого повстання рабів на Сіцилії (104–101 рр. до н. е.) вони знову взяли контроль над значною частиною острова, створили державну організацію на чолі з обраним царем Сальвієм-Трифоном, але зрештою були розгромлені римською армією. Найбільше повстання рабів, що похитнуло самі основи Римської республіки, відбулось під проводом Спартака у 74/73–71 рр. до н. е. Спроби римських військ придушити виступ 70 тис. повстанців наштовхнулися на завзятий опір втікачів-невільників, які воліли загинути у бою, аніж повертатися до рабського стану. Невдовзі повстання охопило всю Південну Італію, а повстанці кілька разів розбивали римські війська. Лише ціною напруження всіх своїх сил Риму вдалось розбити повстанців у битві поблизу Брундізі.

Відсутність прав римського громадянства в італіків, що обмежувало їх політичні та економічні права, призвела до однієї з найкровопролитніших війн в історії Риму – Союзницької

(Марсійської) війни 91–88 рр. до н. е. Повсталі італіки об'єдналися у федеративний союз «*Lega Italica*» і виставили проти Риму 100-тисячне військо, яке мало військову виучку й організацію, не гірші за римські. Врешті-решт римляни перемогли, але були змушені виконати головну вимогу повстанців – більшість італіків отримали права римських громадян, у результаті чого кількість римських громадян зросла з близько 400 тис. до 2 млн. Після цього Рим як держава-поліс фактично перетворився на столицю великої держави.

Протистояння у Римі політичних угруповань популярів та оптиматів і спроба народного зібрання відсторонити від керівництва армією консула Корнелія Сулли у 88 р. до н. е. привели до того, що армія вперше у римській історії виступає проти існуючого уряду і скидає його. Сулла бере Рим з боєм, вчиняє розправу над лідерами популярів (Сулпіцій Руф та ін.), обмежує права народних зборів і народних трибунів та розширює повноваження олігархічного сенату. Після цього у Римі розгорається громадянська війна, що завершується розгромом у 82 р. до н. е. військ популярів і призначенням Сулли диктатором з необмеженими повноваженнями і на необмежений термін (вперше в історії республіканського Риму).

Диктатор Сулла вдається до терористичних акцій проти своїх політичних противників. Тисячі римлян, які потрапили у складені за його наказом проскрипційні списки, оголошувались поза законом, підлягали знищенню, майно їх конфісковувалось, нащадки втрачали права. Конфісковані землі перейшли у державну власність, частина їх була роздана ветеранам армії. Реформи Сулли зміцнили владу Сенату та послабили вплив народних зборів. За консульства Марка Ліцинія Красса та Гнея Помпея у 70 р. до н. е. було скасовано всі реформи Сулли та відновлено повноваження народних зборів і народних трибунів.

89 р. до н. е. Понтійське королівство на чолі з Мітрідатом VI Євпатором оголошує війну Риму, і, виставляючи себе захисником від жорстокого римського панування, досить швидко займає провінцію Азія та Грецію. У 87 р. до н. е. римські легіони на чолі з Суллою висаджуються в Греції й у битвах при Херонеї (86 р. до н. е.) та Охроменосі (85 р. до н. е.) розбивають понтійську армію, яка була у три та п'ять разів чисельнішою за римську. Після цього Мітрідат згоджується на мир і повернення усіх зайнятих територій римлянам. У 74 р. до н. е. Мітрідат розв'язує нову війну проти Риму, що завершується його поразкою від військ Помпея у 66 р. до н. е. та перетворенням західної частини королівства на римські провінції Віфінія і Понт. У 64 р. до н. е. Помпей завойовує і Селевкідське королівство й перетворює його на римську провінцію Сірія. Союзна Мітрідату Вірменія, а також Каппадокія і Коммаген, стають залежними від Риму. Таким чином Рим стає пануючою силою у Східному Середземномор'ї.

У 60 р. до н. е. найавторитетніші римські політики того часу Помпей, Красс та Юлій Цезар укладають негласну антисенатську угоду – т. зв. перший тріумвірат. У ході Галльської війни (58–51 рр. до н. е.) Юлій Цезар приєднує до Риму всю територію Галлії від Піренеїв до Рейну площею близько 500 тис. км² та розпочинає її романізацію. Водночас у 53 р. до н. е. римська армія на чолі з Крассом була знищена парфянами у битві при Каррах, що стало однією з найбільших поразок в історії Риму.

Політична анархія в Римі привела до того, що у 52 р. до н. е. Помпей був обраний вперше в римській історії консулом без колегії, тобто отримав одноосібну верховну владу. Цезар прийняв виклик і в 49 р. форсував з одним зі своїх легіонів прикордонну річку Рубікон, розпочавши громадянську війну, що завершилась падінням республіканського ладу. Майже без опору Цезар захоплює Рим, потім

у кількох битвах розбиває війська помпеніанців і стає диктатором Риму без обмеження терміну (49–44 рр. до н. е.). Перемігши у громадянській війні, Цезар розпочав централізацію адміністративного апарату, роздачу демобілізованим ветеранам земель у провінціях, роздачу прав римського громадянства цілим містам та інші заходи, що сприяли романізації провінцій та їх інтеграції у структуру Римської держави. Серед найвідоміших реформ Цезаря – запровадження з 1 січня 45 р. до н. е. нової системи літочислення – юліанської – із сонячним циклом в основі.

Після підступного вбивства Цезаря прихильниками республіканських порядків у 43 р. до н. е. сформувався другий тріумвірат із цезаріанців Марка Антонія, Емілія Лепіда та Октавіана Августа, що отримав необмежену владу. Запроваджені тріумвірами проскрипції привели до фізичного знищення римської аристократії, яка орієнтувалась на республіканські порядки, та значного перерозподілу власності на користь найближчого оточення тріумвірів. У 42 р. до н. е. під Філіппами у Македонії відбулась одна з найкровопролитніших битв римської історії між військами тріумвірів та республіканців, у якій республіканці зазнали поразки. Тріумвірат припинив своє існування у 31 р. до н. е., після перемоги військ Октавіана над Марком Антонієм біля мису Акція у Греції.

Основною причиною перетворення Римської республіки на імперію була нездатність чинної полісно-общинної форми державного ладу забезпечити ефективне управління величезною державою із численними заморськими провінціями.

Октавіан Август став першим римським імператором (27–14 рр. до н. е.). Обійнявши усі ключові державні посади, він здійснив поступову трансформацію республіканської політичної системи в монархічну у формі принципату, зберігши за Сенатом формально рівні

своїм повноваження. Саме ім'я Августа стало найвищим титулом, освяченим богами.

Август реорганізував римську армію на професійних началах (25 легіонів – 250 тис. воїнів), сформував преторіанську гвардію для охорони Італії, Риму та особи імператора, а також спеціальні поліцейські когорти вігілів. За правління Августа було завершено завоювання альпійських областей і створено провінції Паннонія, Норік, Реція, Іллірик та Мізія. За правління Тіберія (14–37 рр. н. е.) Рим приєднав як провінції Каппадокію та Коммагену, за Клавдія (41–54 рр. н. е.) – Британію, Фракію, Мавританію.

Зростання значення провінцій у політичному житті імперії, зокрема – проголошення імператорів у провінціях у часи громадянської війни 68–69 рр., підштовхнули Віспасіана Флавія (69–79 рр.) до запровадження практики введення представників провінційної аристократії до римського Сенату, активної роздачі прав римських громадян цілим містам у західних провінціях. Першим провінціалом, який став римським імператором, був Траян (98–117). За його правління Рим завоював Дакію, але не зміг перемогти Парфію.

Рубіж I–II ст. н. е. був часом найбільшого територіального росту Римської імперії, за раз на цій території існує близько 30 держав, а місто Рим стало першим у світовій історії мегаполісом із населенням понад 1 млн осіб. На місці колишніх римських укріплень сьогодні розташовані столиці ряду європейських держав: Лондініум (Лондон), Віндобон (Відень), Сінгідун (Белград), Аквінкум (Будапешт), Лютеція (Париж), Герулата (Братислава), Сердіка (Софія), Бірзімініум (Подгоріца), Флавія Аелія Скупи (Скоп'є), Емона (Любляна).

За імператора Адріана (117–138) Рим відмовився від політики широкої зовнішньої експансії, уклав мир із Парфією, почав будувати оборонні прикордонні укріплення (лімес)

вздовж усіх римських кордонів. Рим перейшов до політики стратегічної оборони, а через труднощі з комплектування армії виключно з римських громадян (за Адріана до легіонів почали набирати провінціалів без римського чи латинського громадянства) розпочалась т. зв. «варваризація» римської армії.

За правління Марка Аврелія (161–180) германські племена (маркомани) вперше вторглись на територію Італії (166). Маркоманська війна тривала до 180 р. і завершилась відновленням кордону по Дунаю.

До кінця I ст. у Римі було розроблено і запроваджено державний імператорський культ, суть якого полягала у трактуванні імператора як представника божественних сил, а Риму – як центру всесвіту. Проте цей культ так і не став відбиттям глибинних релігійних почуттів більшості населення імперії. У середині I ст. до Риму проникло християнське вчення, яке першопочатково поширювалось серед найбільш знедолених верств італійського населення, а з середини II ст. почало здобувати багато adeptів і серед заможних. І хоча християни піддавались гонінням з боку офіційної влади (64 р., Нерон; 251 р., Децій Траян; 257 р., Валеріан; 303 р. Діоклетіан), вже на зламі II–III ст. християнство перетворюється на велику силу.

У громадянській війні 193–197 рр., у якій за посаду імператора зіштовхнулись різні регіональні угруповання знаті, переміг командувач дунайською армією Септимій Север (193–211). У війні з Парфією він захоплює Месопотамію й організовує там нову римську провінцію (198). Север суттєво зміцнив монархічну владу в Римській імперії, позбавивши Сенат права видавати закони й обирати магістрати, а також прирівняв Італію в адміністративній структурі імперії до інших провінцій, позбавивши її привілейованого статусу. Імператор Каракала у 212 р. надав права римського громадянства практично усім вільним

жителям імперії, що дозволило їх оподаткувати, уніфікувати застосування законів та отримати людський ресурс для комплектування величезної римської армії.

Після вбивства легіонерами у 235 р. імператора Олександра Севера римська армія вийшла з-під контролю імператорів і почала диктувати свою політику, не зважаючи на державні потреби. Час «солдатських імператорів», абсолютна більшість яких правила недовго і була вбита змовниками, тривав до 285 р. У 260-х рр. Римська імперія почала розпадатись як централізована держава, на її території почали виникати фактично незалежні держави (Галльська імперія, Пальмірське царство).

Імператору Діоклетіану (284–305) вдалося стабілізувати стан імперії й установити нову систему правління – домінат, фактично необмежену монархію. Для оперативності керування імперією Діоклетіан розділив владу з чотирма призначеними співправителями (система тетрархії, 293–313). Імператор Константин (306–337) першим з римських правителів зрозумів силу християнства та його важливість для держави, тому він припинив переслідування християн, урівнявши їх з іншими релігіями (313), а для подолання релігійних суперечностей між християнами скликав Перший вселенський (Нікейський) собор (325). У 330 р. Константин переніс столицю імперії у більш захищене, ніж Рим, м. Візантій, давши йому назву Константинополь.

Останнім єдиним римським імператором був Феодосій Великий, який перед смертю, у 395 р., остаточно розділив Римську імперію на дві частини між своїми синами. Столицею Західної Римської імперії стає Мілан.

Кризові явища, що почали розвиватись у Римській імперії у IV ст., були пов'язані з тим, що: по-перше, рабовласництво вичерпало себе – праця невільників була малоефектив-

ною, а почасти й збитковою; по-друге – основу римського війська творили представники підкорених народів і племен, які вже не мали бажання захищати імперію; по-третє – велетенська Римська держава вичерпала свої потенційні можливості для поступального розвитку; по четверте – у віддалених від метрополії провінціях сформувалася своя власна еліта, яка прагнула до створення власних однонаціональних держав.

Ще однією причиною занепаду Західної Римської імперії були постійні напади (починаючи з IV ст. н. е.) т. зв. варварських народів (насамперед вестготів, остготів та вандалів). У 401–402 та 405–406 рр. готи вторгаються в Італію, але у битвах при Полленції та під Флоренцією їх розбиває римський полководець Стіліхон. Під тиском готів столиця Західної імперії у 402 р. переноситься з Мілана у Равенну. Водночас у 407–409 рр. алани, вандалі та свеви форсують Рейн і спустошують Галлію, а потім, у 409 р., захоплюють Іспанію. У 407 р. проголошений імператором узурпатор Константин III виводить найбільш боєздатні римські частини з Британії до Галлії, що зробило її беззахисною перед нападами північних горців і змусило західноримського імператора Гонорія (395–423) у 410 р. скасувати римський протекторат над цією провінцією. Після двох облог Риму у 408 і 409 рр. вестготи Аларіха з третьої спроби 24.08.410 р. захоплюють Рим і жорстоко грабують його.

Імператор Гонорій та його наступники були змушені погодитись на створення напівнезалежних варварських держав на території Імперії (формально у якості федератів): у 411 р. Королівства свевів в Іспанії, у 418 р. Королівства вестготів в Аквітанії, у 435 р. Королівства вандалів у Північній Африці, у 443 р. Королівства бургундів в Сабаудії. Після спільної перемоги над гунами коаліції варварських племен і Риму у битві на Каталунських

полях 453 р. варварські королівства перестають рахуватися з імператорами.

455 р. вандалі захопили та два тижні грабували Рим, що призвело до остаточного занепаду Західної Римської імперії. В останні двадцять років її існування імператори фактично були ставлениками германських вождів. Зрештою – під час одного з заколотів командував імператорської гвардії Одоакр детронізував останнього римського імператора Ромула Августула (475–476), відіслав імператорські інсигнії до Константинополя і проголосив себе королем Італії (476–493). Таким чином Західна Римська імперія припинила своє існування, але на її уламках виникла низка варварських королівств, які зберігали в своїй основі римські порядки. Саме від неї історично походить сучасне поняття Західний світ, Західна цивілізація.

У 489 р. король остготів Теодоріх вторгся в межі Італії і до 493 р. завоював її, власноруч вбивши Одоакра. Фактично Теодоріх об'єднав усю Італію в Королівство остготів (493–555) зі столицею в Равенні, яким правив одноосібно (493–526). Остготи, чисельність яких складала до 100 тис., зуміли розбудувати велику державу, існування якої на певному етапі почало викликати побоювання Візантійської імперії.

У 535 р. візантійські війська виступили проти остготів і захопили спочатку Сіцилію, а згодом всю Південну Італію. Ця війна тривала 19 років і призвела до колосальних спустошень в Італії. Тільки Рим п'ять разів переходив з рук в руки і також був зруйнований у 554 р. Зрештою візантійці здобули остаточну перемогу й остготи змушені були піти з Італії, що була приєднана до Східної Римської (Візантійської) імперії (555). Наслідком цих подій було переселення на південь Італії, особливо у Калабрію, греків, заснування грецьких церков та монастирів.

Кінець домінуванню Візантії на італійських землях поклала поява у цьому регіоні

чисельного германського племені лангобардів. Їхньому ватажку – королю Альбіону – після ряду кровопролитних зіткнень, вдалося міцно закріпитися на півночі та в центрі Італії, заснувавши Королівство лангобардів (568–774). Більшість лангобардів зосередилась у долині р. По та її притоку Ломбардії. Окремою незалежною державою лангобардів на півдні стало Герцогство Беневенто. Під контролем Візантії залишився ряд прибережних провінцій з містами Рим, Неаполь, Равеннський екзархат, Калабрія, о-ви Сіцилія і Сардинія.

Завоювання Італії лангобардами призвело до значних змін у суспільному ладі Північної та Середньої Італії: вони знищили майже всю стару рабовласницьку верхівку та суттєво змінили поземельні відносини у регіоні, ліквідували великі латифундії. Королівство лангобардів тривалий час зберігало в своїй основі родоплемінні стосунки, які, однак, майже відразу почали «розмиватися». Вже в VII ст. лангобарди поступово засвоїли латинську мову, звичай ї почали асимілюватись серед автохтонного римського населення. На півдні Італії цей процес тривав до XI ст. У VIII ст. у лангобардів відбувається відмирання родоплемінного і переход до ранньофеодального устрою.

751 р. лангобарди, прагнучи об'єднати під своєю владою всю Італію, завойовують Равеннський екзархат, але подальші завойовання наштовхнулись на сильну протидію римських пап та франків. Спочатку, під час походів 754 і 756 рр., франки на чолі з Піпіном Коротким відбирають у лангобардів територію Равеннського екзархату і передають його Папі Римському Стефану II, що закладає основи створення світської Папської держави, а потім франки на чолі з Карлом Великим здійснюють у 773–774 рр. похід на Королівство лангобардів, яке після взяття його столиці припиняє своє існування. Таким чином у VIII ст. Північна та частково Середня Італія знову були завойовані й

увійшли до складу держави франків. Проте загалом Італія залишалась роздробленою на ряд герцогств, графств та міст, між якими постійно тривали усобиці. Апулія, Калабрія та Сіцилія залишились володіннями Візантійської імперії.

За Верденським договором 843 р., Італія відходить до володінь імператора Лотара I, серед яких було й номінально існуюче Королівство Італія. 855 р. Лотар I ділить землі своєї держави між синами, Королівство Італія відходить Людовіку II.

Відносною стабілізацією на півночі повною мірою скористалися італійські міста, які з часів Ранняго Середньовіччя виступали значною політичною силою, разом з тим відіграючи роль регіональних або загальноіталійських центрів культури, торгівлі та ремесел. Фактично Італія в XI–XII ст. була країною міст, бо на загальній площі 300 тис. км² нараховувалось 278 міст, що виступали центрами адміністративних округів.

Відсутність сильної централізованої влади в Італії зумовлює відновлення у IX ст. нападів на неї. 827 р. на о. Сіцилія висаджується арабське військо під проводом каді Аседа бен Фурада і розпочинається арабське завойовання острова, що завершується 965 р. зі взяттям арабами останньої візантійської фортеці Рометта. Також з 840-х рр. і до 915 р. араби закріплюються у деяких приморських містах Апулії і здійснюють загарбницькі набіги на інші італійські регіони. До середини XI ст. більше половини жителів Сіцилії вже сповідували іслам, перехід у який активно стимулювався. У 899 р. угорці вторгаються у Фріуль та Венеціанську обл., 924 р. – в Ломбардію, 947 р. проходять всю Італію.

З середини X ст. розпочинаються «італійські походи» германських королів. Під час походу 951 р. германський король Оттон I займає Північну Італію та коронується як король лангобардів, а під час походу 961–962 рр. займає

Рим, де з рук Папи Римського отримує корону імператора Римської імперії. Оттон визнав права папи на світські володіння в Італії, але їх верховним сеньйором проголошувався германський імператор. Так виникло нове державно-політичне утворення – Священна Римська імперія, що включала в себе німецькі та частину італійських земель. Смерть імператора Оттона III у 1001 р. залишила Італію без центральної політичної влади, після чого її територія перетворилася на арену воєнного протистояння кількох держав.

Найбільше, шість походів до Італії здійснив імператор Фрідріх I Барбаросса (1155–1190), який прагнув підкорити заможні міста Ломбардії. 1167 р. для боротьби з претензіями імператора ряд північноіталійських міст об'єдналися у Ломбардську лігу, міське ополчення якої у 1176 р. врешті розбило військо імператора у битві при Леньяно і змусило останнього визнати самостійність міст Ліги (1183). Італійські походи германських королів тривали до початку XV ст. Весь цей час в Італії існувало два політичних угруповання, які боролись між собою: гвельфів, які виступали проти намагань германських імператорів утвердитись на Апеннінах, і гібелінів, які прихильно ставились до германських імператорів, але часто ці відмінності були дуже умовними.

В XI–XII ст. у північній та центральній частині Італії незалежними містами-комунами стає більшість міст, зокрема, Кремона, Венеція, Генуя, Лукка, Флоренція, Сієна, Піза, Анкона, Асті, Нолі, Верона, Бергамо, Падуа, Віченца, Феррара та ін. Вже у XIV ст. міста півночі Італії перетворились на найбільші в Європі центри промисловості і торгівлі, а у Флоренції, Венеції, Сієні, Мілані вже з'явилися перші елементи раннього капіталізму. Зокрема, у Флоренції у XIV ст. з'явилися перші у світі мануфактури (суконні), більшість селян Північної і Центральної Італії у XIII–XIV ст. вже були особисто вільними, також

саме в Італії (П'ємонт) відбулось перше у XIV ст. велике антифеодальне й антицерковне селянське повстання в Європі – повстання Дольчино 1304–1307 рр., а також перші великі повстання найманих працівників (Сієна – 1371 р, Флоренція – 1378 р.) з вимогами не лише збільшення оплати праці, а й політичних прав.

На початку XI ст. політичною роз'єднаністю Південної Італії, де лангобардські князі Беневенто, Капуї та Салерно постійно суперничали між собою та з візантійцями, скористались нормани з французького герцогства Нормандія. Спочатку вони наймалися на службу до місцевих феодалів, а потім почали підпорядковувати собі південь Італії. У 1030 р. було засноване перше норманське графство в Південній Італії – Аверса, у 1042 р. – Графство Апулія. Роберт Отвіль Гвіскар завершив завоювання норманами Півдня Італії: у 1060 р. вибив візантійців із Калабрії, 1071 р. взяв м. Барі, останню фортецю візантійців в Апулії, а 1077 р. завойовує Салерно – останнє незалежне лангобардське князівство у Південній Італії. У 1061 р. брат Роберта Гвіскара Рожер I, скориставшись усобицею арабських емірів, розпочинає завоювання Сіцилії, яке завершує у 1090 р.

Першим королем Королівства Сіцилія став Рожер II (1130–1154), який після тривалої війни з баронами, папою та імператором зміг перемогти своїх суперників, ліквідувати напівнезалежні норманські князівства й домогтися визнання свого королівства (1139). Рожер II проводив політику віротерпимості у своїй багатонаціональній державі. Католики, православні та мусульмани мали рівні права і на рівних умовах залучалися до роботи на державних посадах.

Наприкінці XII ст. після війни між німцями і норманами Королівство Сіцилія переходить до представників німецької династії Гогенштауфенів. Після смерті останнього норманського короля Танккреда у 1194 р. імператор Генріх VI був коронований королем Сіцилії,

а королівство перетворилося з норманського на німецьке. У часи правління Фрідріха (Фредеріго) I (1197–1250) в Королівстві Сіцилія було відновлено сильну централізовану монархію. Для наповнення скарбниці у королівстві вперше в Європі було введено державну монополію на залізо, сіль, смолу, шовк-сирець. Водночас саме при дворі Фрідріха I утворився гурток поетів, які вперше в історії Італії писали вірші народною італійською мовою.

1266 р. на заклик Папи Римського, непримирного противника Гогенштауфенів, у боротьбу за Королівство Сіцилія вступає брат французького короля Людовіка IX граф Анжу і Провансу Карл Анжуйський. Перемігши по чергово Манфреда та Конрадина Гогенштауфенів, Карл I стає володарем Королівства Сіцилія (1268–1285) та засновником Анжуйської династії, після чого вдається до широкого перерозподілу земель, передавши їх у ленне володіння французьким феодалам. Зловживання французьких лицарів та податківців короля Карла I, посилення феодального визиску, перенесення столиці держави з Палермо до Неаполя спричинили повстання на о. Сіцилія, відоме як «Сіцилійська вечірня» (1282).

На допомогу сіцилійцям прийшов арагонський король Педро III, одружений з донькою Манфреда. Йому вдалося оволодіти всією Сіцилією, але військові дії між іспанцями та французями тривали ще майже 20 років. Лише у 1302 р. син Карла I – Карл II – визнав владу Арагонської династії над Сіцилією, натомість за Анжуйською династією було закріплене Неаполітанське королівство. Після тривалої усобиці на півдні Італії нею у 1442 р. завладів король Арагону та Сіцилії Альфонс V, який коронувався у Неаполі під іменем Альфонса I, об'єднавши під владою Арагонської династії Арагон, Сіцилію і Південну Італію.

Загалом протягом X–XV ст. Сіцилія та Південна Італія по чергово завойовувались ара-

бами, норманами, німцями, французами та іспанцями. Особливістю економічного розвитку Південної Італії була втрата містами Півдня прав самоврядування, висока зацікавленість держави в експорті землеробської продукції, що призвело до швидкого закріпачення селян, слабкого розвитку ремесел та консервації феодальних відносин.

На півночі Італії впродовж кінця XIII ст. – першої половини XV ст. влада в італійських республіках поступово зосереджується в руках кількох найзаможніших та найвпливовіших родин. Міста-комуни трансформуються у т. зв. сеньйорії (Феррара, Мілан, Верона, Мантуя, Падуя та інші), фактично невеликі, територіальні держави. Провідну об'єднавчу роль на півночі Італії у XIV ст. намагався відігравати Мілан. У часи правління Джана-Галеаццо Вісконті (1378–1402, з 1395 р. герцог) Мілан послідовно завойовує та приєднує Верону, Віченцу, Падуя, Пізу, Сієну, Перуджу, у Ломбардії починає формуватися централізована держава, успіхам якої протистоять Венеція та Флоренція.

З кінця XIII ст. в Італії починає зароджуватись культурно-філософський рух Відродження (Ренесанс), який ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності (тривав в Італії до XVI ст.). Біля його витоків стояли поети Данте, Петрарка, художник Джотто, письменник Д. Бокаччо.

Наприкінці XV ст. територія Італії стає ареною збройних зіткнень кількох європейських держав (Італійські війни). Зокрема, владу іспанської Арагонської династії у Неаполі вирішила оскаржити Франція. 1494 р. чисельна французька армія на чолі з королем Карлом VIII перетнула Альпи і, не зустрічаючи серйозного опору з боку італійських держав, досягла півдня й вступила до Неаполя. У відповідь Венеція, Мілан, Папська держава та Іспанія утворюють т. зв. «Святу лігу», яка до 1496 р. витискала французів з Апеннінського півострова.

Проте Франція продовжує плекати анексіоністські плани стосовно італійських земель. Людовік XII висуває династичні претензії на Міланське герцогство і в 1499 р. французька армія займає всю Ломбардію й здобуває Мілан. У 1500 р. французи укладають з іспанцями договір про поділ Неаполітанського королівства і спільно завойовують його, проте вже у 1503 р. іспанці розбивають французів (битва при Гарільяно) і витискають їх із Південної Італії.

Протягом 1508–1516 рр. в Італії тривали війни Камбрейської ліги, у яких Франція, Венеція, Папська область, Іспанія та Священна Римська імперія боролись за контроль над землями Італії. Зрештою після битви при Маріньяно 1515 р., у якій французи розбили швейцарських найманців на службі міланського герцога, війни закінчились тим, що спочатку папа визнав належність Мілана Франції та віддав Парму і П'яченцу, а потім Іспанія визнала Мілан за Францією в обмін на визнання права Іспанії на Неаполь. За результатами війн Франція фактично стала домінувати на півночі Італії.

Проте іспанський король та імператор Священної Римської імперії Карл V вирішує встановити контроль над усією Італією. Нова війна між французами та іспанцями за Ломбардію розпочинається у 1521 р. і до кінця 1524 р. іспанці повністю витісняють з Італії французів, окупувають Мілан та Геную. 1525 р. французький король Франціск I із новою армією переходить Альпи, проте у битві при Павії 24.02.1525 р. іспанці розбивають французів, у полон потрапляє й Франціск I. Згідно з Мадридським договором 1525 р., Франція відмовляється від претензій на італійські землі. Отримавши свободу, Франціск I денонсує угоду й у союзі з Папською областю, Венецією, Флоренцією, Генуєю та Міланом у 1526 р. починає нову війну з Карлом V за Італію. Французи знову захоплюють Мілан і Павію, встановлюють контроль над значною частиною Неаполітан-

ського королівства. Проте пошесть чуми, що спалахнула у французькій армії, та перехід генуезців на бік Карла V кардинально змінюють ситуацію. 1529 р. Франція підписує Барселонський мир, відмовляючись від претензій на італійські землі. Після цього Папська держава і Венеція змушені підкоритись волі Карла V, а Флоренцію у 1530 р. після облоги здобувають іспано-імперські війська. Після цього у 1532 р. республіканські порядки у Флоренції були ліквідовані й вона перетворилась на монархію – Флорентійське герцогство на чолі з родиною Медічі, яке за правління Козимо I (1537–1574) стає Великим герцогством Тосканським.

Остання італійська війна, у якій Франція та Іспанія продовжили боротьбу за панування в Італії (1551–1559), завершилась Като-Камбрейським миром, за яким Франція відмовилась від усіх своїх надбань в Італії (окрім маркграфства Салуццо), а Іспанія встановила майже повний контроль над Італією, включивши до складу іспанських володінь Міланське герцогство, Неаполітанське королівство, Сардинію, Область Президій (частина території ліквідованої 1555 р. Республіки Сієна) й поставивши у залежність Рим, Тоскану, Геную та інші держави. Отже, більша частина Італії на тривалий час опинилась під іноземним іспанським пануванням. На той час незалежними державами в Італії залишались лише Республіка Венеція та Савойське герцогство.

Італійські війни (1494–1559) негативно позначилися на суспільно-економічному розвитку майже всіх італійських держав, призвівши до згорання торгівлі та суттєвого зменшення обсягу фінансових операцій.

Окремою сторінкою італійської історії є боротьба між Республікою Венеція та Османською імперією за контроль над торговими шляхами у Східному Середземномор'ї, що вилася у серію війн (1422–1430, 1463–1479, 1499–1503, 1537–1540, 1570–1573, 1646–1669,

1684–1699, 1714–1718). Під час цих війн Венеція послідовно втрачала контрольовані у Східному Середземномор'ї опорні пункти: у 1430 р. – Салоніки; у 1479 р. – о-ви Евбея та Лемнос; 1503 р. – узбережжя Пелопоннесу; 1540 р. – м. Нафплію та Монемасія на Пелопоннесі, 1573 р. – о. Кіпр; 1669 р. – о. Крит. Лише за результатами Морейської війни, 1684–1699 р. венеціанці відвоювали у турків півострів Морея та о-ви Лефкада і Кефалонія. Проте у Другій Морейській війні, 1714–1718 рр., венеціанці втратили Морею, відстоявши за собою Іонічні острови та ряд міст в Далмації й Албанії.

Незважаючи на війни, населення Італії впродовж XVI ст. зросло з 10 до 13,3 млн. Саме італійці виступали у цей час посередниками у торговельних зв'язках Європи з Левантом. Вони домінували у Фландрії, де тримали у своїх руках третину всього експорту англійської бавовни, займали ключові позиції в економіці Іспанії, а також на фінансових ринках Франції. Проте відкриття португальцями морського шляху в Азію та анулювання турками після взяття Константинополя торгових привілеїв для італійських міст суттєво послабили посередницькі функції Італії у торгівлі зі Сходом. У самій Італії поживлення зовнішньої торгівлі у другій половині XVI ст. вплинуло і на розвиток внутрішньої торгівлі між італійськими землями. Посилюється поділ праці, коли Північ постачала Південь промисловими товарами, а з Півдня йшли сировина та продукти споживання.

З середини XVI ст. Савойське герцогство посіло одне з провідних місць на Апеннінах. Це стало можливим завдяки його вигідному географічному положенню та проведенню політики централізації й протекціонізму, що активно реалізовувалася за часів правління Еммануїла Філіберта (1553–1580). За його наступника Карла Еммануїла (1580–1630) Савойя змогла приєднати до складу своєї держави Маркграфство Салуццо, що належало Франції.

Починаючи з XVII ст., Італія в економічному відношенні почала суттєво відставати від решти європейських держав. Посилення конкурентної боротьби на ринках привело до того, що Італія поступово втратила європейські та місцеві ринки і вже в другій половині XVII ст. італійські товаровиробники були нездатні протистояти напливу тканин із Франції. Поступово занепадали металургійні підприємства у Ломбардії, верфі у Венеції, не було попиту на книги та паперову продукцію. На початок XVIII ст. італійці майже зовсім втратили свої позиції на світовому ринку, а розвиток мануфактурного виробництва в Європі (насамперед – у Голландії) та поява дешевих товарів призвели до подальшого занепаду італійської економіки. Крім того, відсутність розвинутого національного ринку зумовила поступове згорання виробництва на півночі Італії.

Війна за іспанський спадок (1701–1714 рр.), поклала кінець іспанському пануванню в Італії. Її місце зайняла Австрія, до якої відійшли Міланське та Мантуанське герцогства, частина Тоскани, Неаполітанське та Сардинське королівства. Єдиною італійською державою, що отримала вигоду від цієї війни, була Савойя. Вона отримала західну частину Міланського герцогства, Монферрат та Королівство Сіцилія. Після обміну в 1720 р. в Австрії Сіцилії на Сардинію Савойське герцогство підвищило свій статус і стало Сардинським королівством.

Також у першій половині XVIII ст. на території Італії відбувались воєнні дії у межах війн за польський (1733–1735) та австрійський спадок (1740–1748), за результатами цих війн Сардинське королівство отримало західну частину Ломбардії, а Австрія була змушена поступитись Іспанії Неаполітанським королівством та Пармським герцогством. Також у 1768 р. Генуя поступилася Франції Корсікою, якою володіла з XIV ст., але населення якої періодично повставало проти влади генуезців.

Буржуазна революція 1789 р. у Франції мала значний вплив на перебіг подій в Італії. Гасло французької революції «Воля, рівність, братерство» знайшло широку підтримку серед тих італійців, які виступали за проведення кардинальних суспільних реформ та створення єдиної національної держави. По всій Італії виникали таємні республіканські клуби. Натомість монархи італійських держав поставилися до подій у Франції з острахом та недовірою. Так, сардинський король Віктор Амадей III у 1792 р. приєднався до австро-пруського союзу, спрямованого проти республіканської Франції. Проте західна частина королівства того ж року практично без опору була окупована французькими військами, а вільно обрані місцеві Національні збори прийняли рішення про скасування монархії, приєднання Савойї до Франції, ліквідацію прав та привілеїв феодалів, конфіскацію церковних земель.

Вступ революційної французької армії на італійську землю та страта французького короля Людовіка XVI викликали незадоволення та страх з боку італійських монархій. Тому в 1793 р. до складу першої антифранцузької коаліції приєдналися всі великі італійські держави: П'ємонт, Неаполітанське королівство, Тоскана і Папська держава. 1796 р. генерал Наполеон Бонапарт приєднує до Франції Ломбардію. За короткий час владу Наполеона визнали Парма, Модена, Романья, Тоскана, причому правителі цих держав були зобов'язані сплатити Франції багатомільйонні репарації. Папство зуміло зберегти свій незалежний статус, але ціною сплати величезних репарацій та зречення на користь Франції провінцій Болонья, Феррара і Равенна.

Французька влада була зацікавлена у ліквідації монархічних режимів на Апеннінах, тому сприяла рухам республіканського характеру. 1796 р. в межах Модени, Реджіо, Болоньї та Феррари був створений французь-

кий протекторат Циспаданська республіка, а в межах Ломбардії (Мілан, Мантуя) – Транспаданська. У 1797 р. вони об'єдналися в Цизальпійську республіку зі столицею в Мілані та населенням близько 3,2 млн осіб. Фактично усіма справами в республіці керував командувач французькими військами.

У 1797 р. Бонапарт позбавив незалежності Генуезьку республіку, перетворивши її на французький протекторат під назвою Лігурійська республіка. Того ж року французькій армії без бою займають територію Республіки Венеція й згідно з договором передають її Австрії. 1798 р., скориставшись заворушеннями в Римі, Франція розпочала інтервенцію в Папську область, захопивши її без бою. Папа Пій VI був позбавлений світської влади, а в межах його володінь під протекторатом Франції була створена Римська республіка. Як і інші італійські республіки, вона змушена була сплатити Франції контрибуцію та забезпечувати її війська продовольством. У 1798–1799 рр. французи зайняли Неаполітанське королівство, де була створена Партенопейська республіка, змушена сплачувати французам репарації. 1799 р. французи позбавили влади останніх італійських монархів (п'ємонтського короля та великого герцога Тосканського), а їхні володіння приєднали до Франції.

Поширення республіканських порядків на італійські землі мало прогресивне значення, оскільки суттєво послабило устої феодалізму в Італії та сприяло зростанню національної самосвідомості в італійців. Проте гасло створення єдиної республіки не відповідало інтересам Франції. Ця обставина, а також необхідність сплачувати французам значні суми репарацій, небажання останніх провести кардинальні реформи в аграрному секторі – налаштували проти завойовників широкі маси італійського населення та робили нетривкими підвалини нової республіканської влади.

У 1799 р. австро-російські війська під командуванням О. Суворова завдали французам кількох поразок та звільнити Ломбардію, П'ємонт і Тоскану. Наступ союзників супроводжувався загальним повстанням населення проти грабунків та поборів французів. Невдоволення політикою французів привело до масових селянських антиреспубліканських повстань на півдні та падіння у 1799 р. Партенопейської й Римської республік. 1799 р. республіканський рух в Італії зазнав жорстокої поразки, по всій країні відбулась реставрація монархічного ладу, що супроводжувалася стратами італійських республіканців

Вихід Росії з другої антифранцузької коаліції дозволив Наполеону поновити боротьбу за італійські землі. Перейшовши влітку 1800 р. через Альпи, Наполеон увійшов до Мілану, а 14.06.1800 р. завдав австрійцям нищівної поразки у битві під Маренго. Після цього австрійці здали Ломбардію, П'ємонт і Геную, що дозволило Наполеону відновити свій вплив у Північній Італії та реанімувати Цизальпійську й Лігурійську республіки, управління якими було доручено французьким генералам.

Згідно з Люневільським миром 1801 р., австрійці були змушені відмовитися від усіх своїх територіальних володінь в Італії. Після цього Бонапарт провів черговий перерозподіл італійських земель: Парма і П'яченца перебували під його безпосереднім управлінням, а Тоскана 1801 р. була трансформована у залежне від Франції королівство Етрурію. Наполеон визнав світську владу Папи та визначив кордони його держави у межах 1797 р.

У 1802 р. Наполеон реорганізував Цизальпійську республіку в Італійську республіку і сам став її президентом. П'ємонт був включений до складу Франції. Після прийняття, Наполеоном титулу імператора у 1804 р. Італійська республіка 1805 р. була перетворена в Італійське королівство, а 26.05.1805 р. На-

полеон урочисто коронувався в Мілані, прийнявши титул короля Італії.

У 1805–1806 рр. в межах Апеннінського півострова відбулися чергові територіально-адміністративні зміни. Лігурійська республіка була ліквідована, а її територія включена до складу Франції як департамент; Венеція була приєднана до складу Італійського королівства; королем захопленого у 1806 р. Неаполітанського королівства було проголошено Жозефа Бонапарта, 1808 р. його замінив маршал імперії Йоахім Мюрат. 1809 р. Тосканське герцогство було передане сестрі Наполеона – Елізі Баччіої. Зрештою, у 1809 р. Наполеон позбавив Папу світської влади та вивіз його до Франції, де той перебував під арештом до 1813 р.; папські ж володіння були приєднані до Франції.

Перебування італійських земель під владою Наполеона сприяло демонтажу феодальних відносин в Італії (відміна станових привілеїв дворянства та духовенства, запровадження громадянської рівності тощо), а в 1806 р. Ж. Бонапарт взагалі декретував скасування феодальних відносин у Неаполітанському королівстві. Тривав активний процес секуляризації та посилення впливу буржуазних елементів, які скуповували землі Церкви та феодальної знаті. В Італії були ліквідовані 22 внутрішні митниці, скасовано цеховий лад, споруджено значну кількість доріг, що поживило торговельні відносини Італії з іншими країнами.

Проте залежність італійських земель від Франції мала і негативний аспект: обтяжливі репараційні виплати, ревізії продовольства для військ, заборона ввезення до країни англійських товарів, протекціонізм по відношенню до французьких, участь італійських дивізій у наполеонівських війнах.

Така політика Франції по відношенню до Італії викликала незадоволення італійців, але їхніх сил було замало, щоб позбутися залежності. Лише поразка Наполеона запустила

процес ліквідації наполеонівських структур в Італії, що, проте, супроводжувалось проникненням Австрії. Зокрема, антифранцузьким повстанням у Мілані 20.04.1814 р., що повалило наполеонівську владу, скористалась Австрія, яка зайняла Ломбардію й 12.06.1814 р. офіційно приєднала її до Австрійської імперії. Рішеннями Віденського конгресу 1815 р. на Апеннінах було реставровано старі порядки та династії, закріплено роздроблення країни на вісім держав: Сардинське (розширилось за рахунок території колишньої Генуезької республіки) і Неаполітанське королівства, герцогства: Пармське, Моденське і Тосканське, Князівство Лукка, Папська держава та Ломбардо-Венеціанське королівство у складі Австрійської імперії.

У 1815–1831 рр. на чолі боротьби за національне визволення Італії були таємні товариства революціонерів – карбонаріїв, які почали виникати за часів французької присутності (1807 р., Неаполітанське королівство). Члени цих товариств виступали проти феодальної реакції і засилля Австрії та пропонували встановити в Італії монархічно-конституційний лад. У 1820 р. патріотично налаштовані офіцери, які входили до карбонарських лож, здійснили військовий переворот у Неаполі, після чого неаполітанський король Фердинанд I був змушений дарувати народу Конституцію. Проте австрійська інтервенція 1821 р. ліквідувала конституційні зміни. Аналогічні процеси мали місце і на півночі країни, де у 1821 р. в П'ємонті під тиском революційного руху влада в країні перейшла до принца Карла Альберта, який запроваджує конституцію та формує новий уряд. Проте, не бажаючи розростання революційного руху, він зрікається влади, а австрійські війська окупувають Сардинське королівство.

Поштовхом до нових виступів в Італії стала липнева революція 1830 р. у Франції. 1831 р. внаслідок повстань у Модені, Болоньї, Пармі до

влади прийшли ліберальні уряди, а ліберально-буржуазні кола Феррари, Романьї, Марки й Умбрії на зібранні у Болоньї ухвалили рішення про злиття повсталих провінцій в єдину державу – «Об'єднання провінцій Італії». Введення до цих провінцій австрійських військ завершилось відновленням тут абсолютистських порядків. Після придушення революційних виступів рух карбонаріїв втрачає свою популярність серед італійців і остаточно занепадає.

У 40-х рр. XIX ст. через неврожаї кількох років становище народних мас в Італії значно погіршилося. По всій Італії прокотилася хвиля народних заворушень. Такі настрої в суспільстві спонукали уряди кількох італійських держав (Сардинського королівства, Тосканського герцогства і Папської області) провести обмежені реформи суспільно-політичного змісту. Водночас у Ломбардії та П'ємонті у 1830-х–1840-х рр. розпочинається промисловий переворот. 1839 р. була збудована перша на Апеннінах залізниця Неаполь–Портічі, у 1840 р. – Мілан–Монца, Мілан–Тревільйо, Віченца–Венеція.

Невдоволення існуючими порядками спричинило те, що 12.01.1848 р. мешканці Палермо, розпочавши збройну боротьбу проти королівських військ, захопили майже весь острів та створили тимчасовий ліберальний уряд. Повстанці прагнули відновлення конституції зразка 1812 р., в якій проголошувалась незалежність Сіцилії та декларувалося її входження до федерації італійських держав. Бурхливі демонстрації у Неаполі змусили неаполітанського короля вже 29.01.1848 р. оголосити про дарування Конституції. У лютому 1848 р. конституційний лад було встановлено у Тоскані, а в березні 1848 р. – на Сардинії та в Папській області, що було одним з найсуттєвіших наслідків революції. Ці конституції передбачали створення двопалатних парламентів, вибори до яких мали відбутися на основі

високого майнового цензу. У новосформованих урядах ряду італійських держав більшість отримали ліберали, а в складі уряду Папської держави більшість становили світські особи.

У березні 1848 р. революційні процеси поширилися на Венецію, Ломбардію та Емілію, під тиском народу австрійські війська були змушені залишити Венецію, Мілан, Парму та Модену, де були сформовані власні уряди.

Посилення антиавстрійських настроїв на півночі спонукало правителів Сардинії, Тоскани, Неаполітанського королівства і Ватикану відрядити свої війська для участі у боротьбі з Австрійською імперією, яка у цей час набула загальнонаціонального характеру. За результатами плебісцитів, проведених 1848 р. в Ломбардії та в Герцогстві Парма і П'яченца, вони були включені до складу Сардинського королівства, а потім за рішенням місцевої асамблеї – і Венеція.

Посилення суперечностей серед учасників антиавстрійської коаліції призвело до відкликання папських і тосканських військ з Північної Італії, що дозволило австрійцям зібратися з силами та завдати поразки п'ємонтській армії в липні 1848 р. Порушивши свою обіцянку захищати Мілан, Карл Альберт вивів війська за межі Ломбардії, Венеції, Парми та уклав мирну угоду з Австрією.

Проте революційні події в Італії восени 1848 р. продовжували розвиватися по висхідній. У Римі влада перейшла до Установчих зборів, до складу яких було обрано Д. Мадзіні, Д. Гарібальді та інших радикально налаштованих революціонерів. Збори позбавили Папу світської влади, а в межах папських володінь 08.02.1849 р. було створено Римську республіку в якій було проведено низку радикальних реформ, зокрема – націоналізацію церковного майна (з подальшим його розпродажем).

На прохання Папи, під стіни Риму прибувають французькі війська, які після трива-

лого опору республіканців 03.07.1849 р. захоплюють Вічне місто і відновлюють владу Папи. Після цього всі сили реакції було скеровано на облогу Венеції, яка після року опору через нестачу продуктів та епідемію холери була змушена 22.08.1849 р. скласти зброю перед австрійцями.

Після придушення революційного руху на Апеннінах у кінці 40-х рр. XIX ст. в італійських державах відбулася реставрація абсолютистських порядків. Австрійські війська знову окупували Ломбардію, Венецію, Тоскану (до 1865 р.) і Романью (одна з папських провінцій). Крім того, у Римі постійно перебували французькі війська. Уряди Австрії і Франції штучно гальмували розвиток національної економіки Італії та усіма засобами намагалися запобігти об'єднанню італійських земель. В усіх італійських державах, окрім Сардинії, були відмінені конституції.

Перетворенню Сардинського королівства на ключову державу Італії з точки зору економічного розвитку, на основі принципів вільної торгівлі, а також на флагмана загальнонаціонального об'єднувачого процесу сприяла діяльність прем'єр-міністра Камілло Кавура (1852–1859, 1860–1861).

1859 р. таємним договором було закріплено франко-п'ємонтський військово-політичний союз, який передбачав звільнення Ломбардії та Венеції від австрійських військ з подальшим їх приєднанням до П'ємонту. У свою чергу П'ємонт погодився передати Франції Савойю і Ніццу. До П'ємонту прибуло близько 20 тис. добровольців з усієї Італії, які висловили свою готовність взяти участь у визвольному поході.

Діючи на випередження, Австрія розпочала війну проти Сардинського королівства. У ході війни з Австрією 1859 р. сардинський король (1849–1861) Віктор Еммануїл II особисто очолив армію, яка, взаємодіючи з французь-

ми, завдала серйозної поразки Австрії у битві при Мадженті та звільнила Мілан. Перемогли об'єднаних французьких та п'ємонтських військ у битвах під Сольферіно і Сан-Мартіно змусили австрійців залишити Ломбардію.

Такий розвиток подій призвів до піднесення національно-визвольного руху у Центральній Італії. На серії плебісцитів країни Центральної Італії висловлюються за злиття з Сардинським королівством: Модена і Реджо у серпні 1859 р., Парма у вересні 1859 р., Тоскана, Болонья, Феррара, Равенна і Форлі у березні 1860 р. Щоб Наполеон III не перешкодив приєднанню цих територій, Сардинія погодилась передати Франції Ніццу і Савою, що було оформлено референдумами у квітні 1860 р.

11.05.1860 р. на острові Сіцилія висадився загін Д. Гарібальді (1100 чол.), бійці якого за підтримки місцевих селян розбивають неаполітанські війська й встановлюють контроль над Сіцилією. У серпні 1860 р. Гарібальді переносить бойові дії до Калабрії, що прискорило падіння династії Бурбонів, оскільки уряд Неаполітанського королівства виявився нездатним організувати опір повстанцям через глибоку кризу всіх сторін життя країни. Натомість у вересні 1860 р. сардинські війська займають папські провінції Умбрія і Марка.

У жовтні 1860 р. на території Неаполітанського королівства та Сіцилії були проведені референдуми, на яких абсолютна більшість населення висловила за приєднання до П'ємонту. У листопаді 1860 р. за результатами проведених плебісцитів до його складу увійшли Умбрія і Марка. Таким чином, до кінця 1860 р. Італія (крім Римської області, Лаціо і Венеції) була фактично об'єднана. 27.01.1861 р. на всіх звільнених землях Італії були організовані вибори, що дало можливість 18.02.1861 р. скликати у Турині всеіталійський (крім Венеції та Риму) парламент. 17.03.1861 р. він проголосив Віктора Еммануїла II королем Італії.

Після війни 1866 р., за рішенням Віденського мирного договору, Італія отримала від Австрійської імперії Венеціанську область, а в 1870 р., після виведення французького гарнізону, до складу Італійського королівства було приєднано й Папську область та Рим. Обидва ці рішення були підтверджені місцевими плебісцитами. З приєднанням Риму італійський національно-визвольний рух (Рісорджіменто) набув свого логічного завершення. 1871 р. столиця Італійського королівства була перенесена до Риму.

Ліквідація політичної роз'єднаності Італії пришвидшила створення єдиного ринку, чому також сприяв динамічний розвиток залізничного сполучення: впродовж 1870–1900 рр. мережа залізних доріг зросла у два з половиною рази – з 6 тис. до 16 тис. км. Зовнішньоторговельний оборот країни збільшився з 2 млрд у 1869 до понад 3 млрд у 1900 р. Водночас Італія в економічному відношенні продовжувала помітно відставати від більшості європейських країн, адже у країні не було ліквідовано поміщицьке землеволодіння, а селяни не отримали землю. Протягом 1869–1880 рр. із країни емігрувало 1,3 млн осіб, які не могли знайти роботу.

В об'єднаній Італії посилювався розрив між багатією Північчю і бідним Півднем країни. Так, у 1860-х рр. дохід на душу населення на Півдні був на 20% нижчим, ніж на Півночі, де правом голосу користувався кожен 12-й житель, а на Півдні – лише кожен 38-й житель.

Нездатність «правих» урядів стабілізувати ситуацію в країні призвела до т. зв. «парламентської революції» 1876 р., коли до влади прийшла «лівиця», яка представляла інтереси нових торговельно-промислових та фінансових груп. 1877 р. було прийнято закон про світську школу і про обов'язкову трирічну освіту дітей, а ще за два роки – закон про запровадження цивільного шлюбу та відділення Цер-

кви від держави. 1882 р. уряд Аґостіно Депретіса (1881–1887) реформував виборчий закон, внаслідок чого кількість виборців збільшилася з 600 тис. до 2 млн осіб.

Після об'єднання Італія почала здійснювати активну зовнішню політику, намагаючись посісти належне місце в європейській та світовій спільноті. Особливо цінним стратегічним партнером для Італії була Німеччина, яка мала виступати противагою Франції та Ватикану й утримувати Австро-Угорщину від потенційного нападу на Королівство.

Наслідком цих розрахунків стало підписання Італією, Німеччиною, Австро-Угорщиною 20.05.1882 р. союзницької угоди – т. зв. Троїстого союзу. Після укладання цього союзу Італія остаточно пододала міжнародну ізоляцію, в якій вона перебувала після свого об'єднання, та змусила Францію рахуватися з собою як із великою державою. З 1880-х рр. італійці почали проникати на узбережжя Африканського Рогу. У 1889 р. була заснована колонія Італійське Сомалі (1889–1936), 1890 р. – колонія Італійська Ерітрея (1890–1947).

Урядування Франческо Кріспі (1887–1891, 1893–1896) позначилося чисельними та запеклими соціальними конфліктами. На той час Італія перебувала в кризовому становищі: з року в рік збільшувався дефіцит державного бюджету, тривала митна війна з Францією, відбувалося масове розорення селян на півдні країни, і відповідно – посилювалася еміграція.

Для стримування ліворадикальних та анархістських течій Кріспі вживав різних заходів – від застосування військ проти демонстрантів до заборони робітничих організацій, арештів депутатів-соціалістів та введення в дію надзвичайних законів (1894). 1892 р. різні соціалістичні групи об'єдналися в Італійську партію трудящих, яка 1895 р. трансформувалась у Соціалістичну партію Італії (СПІ) і вже на виборах 1895 р. отримала представництво у парламенті.

Іншим проявом радикалізації суспільного життя в Італії було зародження у 1893 р. на півдні країни руху «фаші», до якого почали масово приєднуватися селяни та робітники, які організовано виступали за зниження податків та орендної плати, вимагали повернення привласнених латифундистами общинних земель, а подеколи й захоплювали приватні володіння. У відповідь уряд Кріспі у 1894 р. надіслав на Сіцилію війська та запровадив там надзвичайний стан, що дозволило стабілізувати ситуацію на острові.

Активізувати свою політику в Африці Італія вирішила із захоплення Абіссинії (Ефіопії). Проте спроби перетворення її на італійську колонію зазнали цілковитої невдачі. Надісланий для завоювання країни 10-тисячний експедиційний корпус був розгромлений абіссінцями у битві при Адуа 01.03.1896 р.

Наприкінці XIX ст. суспільно-політична ситуація в Італії продовжувала загострюватись. 29.06.1900 р. анархісти вбили короля Італії Умберто I (1878–1900), після чого на престол вступив його син Віктор Еммануїл III (1900–1946), який висловився на захист демократії та оголосив широку амністію, звільнивши з в'язниць близько 10 тис. осіб. За урядування Джованні Джолітті (1903–1905, 1906–1909, 1911–1914) почав реалізовуватися «новий курс», що передбачав проведення ряду соціальних реформ (обмеження використання дитячої праці, обов'язкове страхування від нещасних випадків на виробництві та ін.), а також розширив політичні права робітників. Це призвело до істотного зменшення кількості страйків та нормалізувало ситуацію в країні.

На цьому тлі Італія виступила проти Османської імперії (1911–1912), за результатами якої Стамбул був змушений погодитися на передачу Лівії та Додеканесу під італійський протекторат.

Захоплення нових колоній поставило Італію перед необхідністю збільшувати видатки

на військовій потребі, що посилило податковий тягар для італійців, збільшило безробіття та активізувало еміграцію. Через злидні, безробіття і голод протягом 1900–1913 рр. з Італії емігрувало 8 млн осіб. Прагнучи запобігти соціальному вибуху та реформувати італійське суспільство на засадах лібералізму, уряд Д. Джолітті провів реформу виборчого закону (1912), у результаті чого кількість виборців збільшилася майже втричі – з 2,9 млн в 1909 р. до 8,7 млн у 1913 р.

Показовим прикладом бурхливого розвитку італійської економіки на рубежі XIX і XX ст. стала автомобільна промисловість. До початку Першої світової війни в Італії було засновано близько 70 автомобілебудівних компаній. Так, у Туріні 1899 р. було засновано «Fiat», 1904 р. – «Itala», 1905 р. – «Diatto», 1906 р. – «Lancia», «SCAT» та «SPA», 1912 р. – «Bertone»; у Мілані у 1899 р. – «Bianchi», 1900 р. – «Isotta Fraschini», 1910 р. – «Alfa Romeo»; у Болоньї в 1914 р. – «Maserati». Хоча загалом Італія залишалась аграрною країною з великим поміщицькими землеволодіннями, у якій понад половина населення була зайнята у сільському господарстві.

На початку Першої світової війни Італія проголосила нейтралітет (02.08.1914). Вона вступила у війну проти Четверного союзу лише після підписання у квітні 1915 р. т. зв. Лондонської угоди, відповідно до якої країни Антанти погодилися після закінчення війни передати Італії Істрію, Південний Тіроль, Трієст, Горіцію, Градіску, Північну Далмацію з островами, деякі території в Північній Африці та Середземномор'ї після поділу османських володінь, право здійснювати дипломатичне представництво Албанської держави, яку передбачалося створити по завершенні війни.

23.05.1915 р. Італія оголосила війну Австро-Угорщині, Османській імперії і Болгарії Німеччині ж війна була оголошена лише у серп-

ні 1916 р. Основні бої на італо-австрійському фронті точилися навколо р. Ізонцо за Австрійське примор'я, де відбулось аж 12 кровопролитних битв. Проте лише наприкінці війни у битві при Вітторіо-Венето італійські війська за підтримки союзників змогли розбити австрійців і змусили їх 04.11.1918 р. припинити опір.

Під час післявоєнного територіально-політичного перерозподілу Італія отримала не всі території, які у 1915 р. були обіцяні Антантою. Їй дісталися лише Трентіно і Південний Тіроль (за Сен-Жерменським договором 1919 р.) та півострів Істрія з містами Трієст, Пула, Опатія й м. Задар у Далмації на Адріатичному узбережжі (за Рапалльським договором 1920 р.). Належність м. Рієка (Фюме), на яке претендувало й Королівство сербів, хорватів і словенців, несподівано вирішив італійський націоналіст Габрієле д'Анунціо, який на чолі з загону добровольців 12.09.1919 р. захопив Фюме й оголосив його незалежною державою. Визнання за Рапалльським договором незалежності Фюме не входило у плани д'Анунціо. З метою спровокувати Італію на рішучі дії, він у грудні 1920 р. оголошує їй війну. Після цього демаршу італійський уряд увів війська до Фюме й приєднав його до складу Італії.

За неповні три роки участі у війні Італія втратила третину національного багатства і перетворилась на боржника Англії та США, а загальні витрати на військові цілі сягнули 65 млрд лір. Країна також втратила вбитими 700 тис. осіб і пораненими близько 1,5 млн осіб. Водночас, участь Італії у війні сприяла форсованому розвитку важкої промисловості: зміцнили свої позиції гіганти машино- та автомобілебудування «Ansaldo», «Ilva», «Fiat».

Ситуацію у повоєнній Італії суттєво дестабілізувало зростання кількості безробітних внаслідок закриття низки заводів і фабрик та через демобілізацію армії, а також виступи безземельних селян на півдні Італії, які досить

часто вдавалися до насильницьких дій, інколи роблячи це під червоними прапорами. Намагаючись запобігти посиленню деструктивних явищ у суспільстві, уряд Італії провів низку реформ: був запроваджений восьмигодинний робочий день, встановлені максимальні ціни на продовольчі товари, лібералізований виборчий закон.

Суспільно-політичне життя Італії повоєнного періоду характеризується посиленням впливу у суспільстві радикальних течій. Потужні страйки робітників у 1920 р. через наміри працедавців зменшити зарплату спричинили захоплення робітниками підприємств та створення загонів Червоної гвардії. Щоб опанувати ситуацію в країні, уряд Д. Джолітті (1920–1921) ініціював проведення переговорів між профспілками та конфедерацією підприємців, на яких було досягнуто цілої низки компромісних рішень, зокрема, підвищено зарплату робітникам та обіцяно запровадження робітничого контролю на підприємствах. Ці кроки дозволили нейтралізувати «червону небезпеку», після чого консервативні кола Королівства вдалися до пошуку нової суспільної сили, здатної перешкодити приходу до влади комуністів. Нову перспективу розвитку Італії пропонували фашисти, перші організації яких (т. зв. «бойові союзи») почали виникати в Італії навесні 1919 р., а їх лідером став Беніто Муссоліні.

Поступово фашистам вдалося здобути широкую підтримку італійців, адже вони вимагали створення «Великої Італії», обіцяли навести лад і спокій в державі, запровадити загальне виборче право і прогресивний податок, націоналізувати частину промисловості, конфіскувати церковні володіння та ін.

На парламентських виборах 1921 р. фашисти отримали 35 мандатів, а в листопаді 1921 р. сформували Національну фашистську партію. Соціальна ситуація в країні у цей час

була позначена нестабільністю. 3 липня 1921 до серпня 1922 р. тричі змінювався уряд Королівства. Між прибічниками комуністів та фашистів постійно відбувалися масові зіткнення. Прагнучи здобути владу, фашисти у жовтні 1922 р. організували похід на Рим. Учасники акції рухалися навіть вночі, використовуючи смолоскипи, що мало великий емоційний ефект. 30.10.1922 р. фашистські загони вступили до Риму, і король Віктор Еммануїл III, прийнявши відставку попереднього уряду, доручив його формування лідеру фашистів Беніто Муссоліні (1922–1943).

Здобувши владу, фашисти, не ліквідовуючи старих державних інститутів (конституція, парламент, багатопартійна система, коаліційний уряд), створили свою власну вертикаль влади, керівним органом якої стала створена у 1922 р. «Велика фашистська рада». Озброєні фашистські загони в 1923 р. були перетворені у Добровільну міліцію національної безпеки. Фашистська партія взяла під свій контроль і місцеві префектури, до яких призначалися політичні радники з числа членів правлячої партії. В економіці правляча партія спрямувала значні субсидії на розвиток окремих галузей військової промисловості. Була створена вигідна кон'юнктура для тих італійських підприємців, які експортували свою продукцію. Здійснення цих кроків посприяло у 1920-х рр. загальному пожвавленню ділової активності та суттєвому (до 60%) зростанню обсягів промислового виробництва.

Вбивство у 1924 р. фашистами Дж. Маттеотті одного з лідерів Італійської соціалістичної партії, який на засіданні парламенту виступив з гострою критикою на адресу фашистської партії, призвело до радикалізації опозиційного руху, основні промислові центри були охоплені антифашистськими виступами та страйками. Проте нерішучість опозиційних партій (соціалісти, комуністи, ліберали),

які об'єдналися в Авентінський блок, дозволила фашистам оголосити та перейти у наступ. З 1925 р. Б. Муссоліні почав користуватися титулом дуче (лідер, вождь).

У 1926 р. приймається кілька надзвичайних законів, що поклали кінець легальному існуванню антифашистської опозиції в країні: була заборонена антифашистська преса, опозиційні партії розпускались, а їхні депутати у парламенті позбавлялись мандатів. З 1928 р. висувати кандидатів у депутати могли лише фашистські організації.

Центральним ідеологічним постулатом фашистів була ідея створення особливої «корпоративної» держави, в якій би гармонійно поєднувалися інтереси робітників та підприємців. 1927 р. в Італії приймається т. зв. «Хартія праці», згідно з якою на виробництві мали бути створені галузеві корпорації. До них мали увійти як працівники, так і власники заводів і фабрик, які мали співпрацювати на користь усього суспільства. При цьому держава залишала за собою право втручатися у сферу виробництва у випадку неефективної роботи підприємства або якщо б цього вимагали вищі інтереси Італії.

Формування корпоративної системи в Італії у першій половині 1930-х рр. закінчилося створенням 22-х галузевих корпорацій, до складу яких входили асоціації підприємців та галузеві профспілки, що контролювалися фашистською партією. В такий спосіб фашисти повністю підпорядкували собі приватний сектор економіки та створили враження, що вони діють в інтересах усієї нації.

Фашисти також зуміли врегулювати стосунки з Католицькою церквою, уклавши з Ватиканом Латеранський конкордат (1929 р.). Згідно з його положеннями, Папа відмовлявся від своїх претензій на володіння Римом та прилеглими територіями, а Італія визнавала суверенітет Ватикану на обмеженій площі

в межах італійської столиці. Крім того, держава погодилась створити умови, які б сприяли зростанню авторитету католицизму в Італії. Зокрема, церковний шлюб став нормою родинно-шлюбних стосунків, а основи католицького віровчення почали викладати в вищих навчальних закладах.

Економічна криза 1929–1933 рр. боляче позначилася на Італії, де на понад 30% впали обсяги виробництва, втричі зменшилася зовнішня торгівля, а найбільші банки країни збанкрутіли разом зі ще 12 тис. малих та середніх підприємств. Кількість безробітних у 1933 р. досягла 1 млн осіб. У цій ситуації уряд фашистської Італії посилив державне регулювання економіки через створення гігантської фінансової установи – Інституту промислової реконструкції (ІПР), який скупив акції збанкрутілих банків та поширив свій контроль на більшість металургійних, судно- і машинобудівних підприємств та майже на всю військову промисловість.

Готуючись до війни, Б. Муссоліні у 1930-х рр. взяв курс на самозабезпечення Італії продовольчими товарами та стратегічними матеріалами й запровадив монополію зовнішньої торгівлі. Поступово в Італії було ліквідовано вільний ринок сільськогосподарської продукції, що віднині мала реалізовуватися державним заготівельним органам за заздалегідь визначеними цінами. Держава спрямувала значні кошти в різні галузі національної економіки, дбаючи про забезпечення країни усім необхідним в умовах можливої ізоляції під час війни.

Ці регулятивні заходи загальнонаціонального масштабу сприяли економічному піднесенню Італії. Так, протягом 1928–1938 рр. обсяг випуску продукції провідних галузей італійської економіки (машинобудування, металургія, хімічна, гірнична) зріс на третину, а енергетики – на понад 60%. Проте, попри всі досягнення в сфері економіки, Італія так

і не зуміла досягти рівня інших провідних європейських країн, а тим більше – перейти до автаркії.

У 1930-і рр. Італія перетворилася на тоталітарну державу, провідне місце в якій посідала фашистська партія, що контролювала усі сторони громадсько-політичного життя в країні.

У сфері зовнішньої політики Б. Муссоліні прагнув перетворити Середземне море у «внутрішнє італійське озеро» шляхом захоплення деяких територій в Африці, анексії Ніци та Савойї, а також поширенням своїх впливів на Балкани. Першим кроком у цьому напрямі стало вторгнення 03.10.1935 р. 200-тисячного угруповання італійських військ в Ефіопію, яка до травня 1936 р. була окупована. 1936 р. Ефіопія, Еритрея та Італійське Сомалі були об'єднані в єдину колонію Італійська Східна Африка (1936–1941).

Зближення фашистської Італії та нацистської Німеччини на міжнародній арені було оформлене підписанням 25.10.1936 р. угоди про створення осі «Берлін – Рим», що дозволило розпочати реалізацію експансіоністських планів на Балканах. 1939 р. Італія захоплює Албанію та підписує з Німеччиною договір про військово-політичний союз обох країн («Сталевий пакт»), який передбачав їх спільні дії у війні.

З початком Другої світової війни Італія після деяких зволікань 10.06.1940 р. оголосила війну Англії і Франції, у вересні 1940 р. італійські війська вторглись у Єгипет, а 28.10.1940 р. Італія розпочала війну проти Греції. Греки, стримавши італійський наступ, перейшли у контратаку й вийшли на територію Албанії, лише вступ 06.04.1941 р. у війну Німеччини вберіг італійців від поразки. На вимогу А. Гітлера італійські війська також взяли участь у війні і проти Радянського союзу. Спочатку (1941) це був експедиційний корпус (60 тис.),

потім (1942) він був поповнений, утворивши 8-му італійську армію (235 тис.). Вона брала участь у жорстоких боях, що точилися на Дону, і була фактично майже повністю знищена радянськими військами під Сталінградом. Загалом у 1942–1943 рр. на Східному фронті загинуло 88 тис. італійців. Після поразки у битві при Ель-Аламейн у жовтні-листопаді 1942 р. італійсько-німецькі війська були змушені залишити Єгипет, Лівію, а потім здатись британцям у Тунісі 12.05.1943 р.

Висадка англо-американського десанту в Сіцилії, що розпочалася 10.07.1943 р. і призвела до повного захоплення острова, значно прискорила падіння фашистського режиму в Італії. 25.07.1943 р. Б. Муссоліні було усунуто від влади, а потім заарештовано за згодою короля Віктора Еммануїла III. Уряд очолив маршал П'єтро Бадольо (1943–1944), який розпустив фашистську партію і запровадив у країні стан облоги.

Уряд П. Бадольо не бажав перетворювати Італію на театр військових дій і не мав реальної можливості розірвати союзницькі стосунки з Німеччиною. Висадка 03.09.1943 р. англо-канадських військ у Південній Італії підштовхнула італійський уряд підписати перемир'я, що мало зберігатися у таємниці. Публікація союзниками 08.09.1943 р. його тексту спровокувала окупацію німецькими військами всієї Північної та Середньої Італії. Більша частина італійської армії (749 тис. осіб) була інтернована, 470 тис. осіб розійшлась по домівках. Після цього територія Італії перетворилася на театр воєнних дій. В італійському русі Опору брало участь понад 220 тис. партизан.

Німецькому військовому командуванню в Італії вдалося спорудити добре укріплену захисну лінію «Густав», що перетинала Апенніни від Адріатики до Тірренського моря, унеможливаючи просування союзників до промислово розвинутих районів країни.

Центральною ланкою лінії «Густав» була гора Монте-Кассіно, битва за яку тривала з листопада 1943 р. до 18.05.1944 р., коли союзники зазнали величезних втрат – 185 тис. вбитими і пораненими.

Звільнений з-під варті спецпідрозділом вермахту Б. Муссоліні у 1943–1945 рр., за пропозицією А. Гітлера, очолив Італійську соціальну республіку (Республіка Салд), якій номінально підпорядковувалися окуповані німцями італійські землі. У кінці квітня – на початку травня 1945 р. війська союзників опанували Північною Італією. Муссоліні був заарештований італійськими партизанами і 28.04.1945 р. розстріляний.

Італія втратила під час війни 450 тис. убитими, 3 млн чол. залишились без даху над головою, внаслідок бойових дій було пошкоджено 1/5 усіх підприємств, 1/3 мостів тощо. Англо-американські війська залишались в Італії до кінця 1947 р.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА КРАЇНИ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. ДО СЬГОДЕННЯ

02.06.1946 р. під час референдуму більшість італійців (12,7 млн проти 10,7 млн) висловилися за ліквідацію монархії та встановлення республіканської форми правління. 01.01.1948 р. вступила в дію нова Конституція, що надала громадянам Італії широкі політичні права та свободи, задекларувала недоторканність особи, гарантувала право людей на працю та її справедливу винагороду, рівність прав чоловіків та жінок. Все це забезпечило перетворення Італії у правову державу. 1948 р. в Італії відбулись перші парламентські вибори, в яких взяло участь все доросле населення країни.

Провідною політичною силою повоєнної Італії була Християнсько-демократична партія (1943–1994) представники якої безперервно очолювали уряд з 1945 по 1981 р. Проте

у 1960-х – 1970-х рр. ХДП не змогла повністю вирішити ті проблеми, що стояли перед країною, і стала поступово втрачати свій авторитет серед виборців. У 1981 р. вперше у повоєнній історії Італії уряд очолив не представник ХДП, а лідер Італійської республіканської партії (ІРП, з 1895) Джованні Спадоліні. Падіння впливу християнських демократів на маси виявилось, зокрема, у результатах референдуму 1974 р., коли більшість виборців схвалила закон про розлучення та референдум 1981 р., на якому майже 68% виборців висловилися проти відміни закону про аборти. На місцевих виборах 1981 р. демохристияни опинилися у меншості й в органах місцевого самоврядування у більшості великих міст Італії. Проте надалі представники ХДП очолювали уряд Італії ще у 1982–1983 та 1987–1992 рр. Найвідомішим прем'єром-демохристиянином був Джуліо Андреотті, який сім разів очолював уряд у 1972–1973, 1976–1979 та 1989–1992 рр.

Однією з найвпливовіших політичних сил Італії у 1970-х–1980-х рр. була СПІ (1892–1994). Вона неодноразово входила до складу коаліційних італійських урядів. У 1966 р. СПІ об'єдналася з Італійською соціал-демократичною партією (ІСДП, 1947–1998) в єдину Об'єднану соціалістичну партію Італії, але цей блок проіснував лише до 1969 р. Представники СПІ очолювали уряд Італії у 1983–1987 (Беттіно Краксі) та 1992–1993 рр. (Джуліано Амато).

З кінця 1960-х і до початку 1980-х рр. суспільно-політичне життя Італії характеризувалось значним посиленням ліво- і праворадикального тероризму, екстремісти прагнули поставити під сумнів ліберально-демократичні цінності. У цей час в Італії активізувалася діяльність ультраправих сил, зокрема неофашистського спрямування – Італійський соціальний рух (Національні праві сили) (1946–1995). Так, його представники організували у 1970–1971 рр. повстання у м. Редджо-ді-Калабрія.

Найвідомішою ультраправою терористичною організацією були Револьюційні озброєні осередки (NAR), ультралівою – Червоні бригади.

На лівому фланзі політичного спектру Італії перебувала Італійська комуністична партія (ІКП, 1921–1991). Тривалий час вона була однією з найвпливовіших сил післявоєнної Італії, за яку голосувало 20–30% виборців на всіх виборах з 1946 по 1987 р. Але несхвалення більшістю громадян хвилі лівого тероризму та розпад СРСР поступово підірвали колишній вплив партії на італійське суспільство. У 1991 р. ІКП трансформується у соціал-демократичну Демократичну партію лівих сил (1991–1998) з рівнем підтримки на виборах 1992–1996 рр. у 20%, а потім у партію Ліві демократи (1998–2007) з рівнем підтримки на виборах 2001–2006 рр. у 17%. Марксистська частина ІКП створює у 1991 р. Партію комуністичного відродження (ПКВ), рівень підтримки якої на виборах 1992–2006 рр. складав близько 6%. На виборах 2006 і 2013 рр. у парламент не пройшла.

Центристська ІРП об'єднала значну кількість представників т. зв. «середнього класу» Італії й на виборах з 1946 по 2008 р. проводила до Парламенту від 29 до двох депутатів. Натомість Італійська ліберальна партія (ІЛП, 1922–1994) відстоювала консервативні цінності, захищаючи інтереси великого капіталу. Вона була постійно представлена у Парламенті 1946–1992 рр. 40–10 депутатами.

Болючою проблемою повоєнної Італії була корупція, свідченням чому стали, зокрема, події навколо діяльності таємної масонської ложі «П-2», до складу якої входили кілька міністрів, керівники збройних сил та служб безпеки республіки, представники фінансової еліти Італії. «П-2» пов'язували з кількома терористичними акціями, у т. ч. з вибухом пасажирського експреса «Італія» (1974), вбивством генерально-го прокурора Риму В. Оккорсіо (1976) та ін.

Наслідком скандалу навколо «П-2» стала відставка в 1981 р. уряду на чолі з християнським демократом А. Форлані.

На початку 1990-х рр., попри економічне зростання, суспільно-політична ситуація в Італії дедалі загострювалась, зокрема збільшувався зовнішній борг, інфляція та безробіття. Внаслідок корумпованості урядових та парламентських структур, посилення залежності італійських політиків від мафіозних угруповань провідні політичні партії Італії втрачали підтримку виборців та опинились в кризовому стані. Проведення італійською поліцією у 1992–1994 рр. операції «Чисті руки» змусило піти у відставку кількох міністрів уряду Джуліано Амато (1992–1993), частина політиків вчинила самогубства, ціла низка провідних політичних партій припинила своє існування, звинувачення у корупції було висунуто проти 250 членів парламенту, ряду бізнесменів, суддів.

Політична нестабільність в країні досягла небезпечної межі. 16.01.1994 р. Парламент було розпущено, що засвідчило кінець існування в Італії Першої республіки. В країні виникають нові партії, зокрема: «Вперед, Італіє!» (з 1994, лідер – медіа-магнат Сільвіо Берлусконі), «Національний альянс» (НА, з 1995, лідер – Джанфранко Фіні), Християнський демократичний центр (ХДЦ, з 1994), та інші. Разом із націоналістичною «Лігою Півночі» (з 1980, лідер – Умберто Боссі) вони сформували два правих передвиборчих блоки: «Полюс свободи» (для Півночі) та «Полюс гарного уряду» (для Півдня), які перемогли на виборах 1994 р. до Палати депутатів (366 місць із 630). У новому складі Парламенту не були представлені традиційні італійські партії – СПІ, ІСДП, ІЛП, ІРП. Посаду прем'єр-міністра першого уряду Другої республіки обійняв С. Берлусконі (1994–1995).

Парламентські вибори 1996 р. унаочнили зміни у суспільних настроях, адже перемогла коаліція лівоцентристських сил

«Оливкове дерево» на чолі з Демократичною партією лівих сил (322 мандати із 630). Спільну платформу цього об'єднання розробив відомий економіст, колишній лівий християнський демократ Романо Проді. Правоцентристська коаліція «Полюс свободи» на чолі з партією «Вперед, Італіє!» здобула 246 мандатів, «Ліга Півночі» – 59 мандатів. Головними напрямками діяльності уряду Р. Проді (1996–1998) стало скорочення державного сектору, зменшення безробіття, підвищення якості освіти, повернення ліри до європейської валютної системи. Попри певні економічні успіхи коаліція лівих сил у 1998 р. розпалася, новий уряд сформував колишній комуніст, лідер партії Ліві демократи Массімо д'Алема (1998–2000), а потім безпартійний Д. Амато (2000–2001).

На парламентських виборах 2001 р. переміг новий виборчий блок С. Берлусконі «Дім свободи», здобувши 368 мандатів, «Оливкове дерево» – 250 мандатів. Прем'єр-міністр С. Берлусконі (2001–2006) запропонував програму реформ неоконсервативного спрямування (зокрема, створення сприятливих умов для великого бізнесу), а також низку популістських обіцянок, зокрема: обмеження безробіття, подолання стагнаційних явищ в економіці, зменшення податків. Але їх невиконання зумовило поразку політичної сили С. Берлусконі на парламентських виборах 2006 р., де «Дім свободи» отримав лише 281 мандат. Більше того – зловживання прем'єром владою задля створення сприятливих умов для власного бізнесу спричинили низку судових справ проти нього. На виборах 2006 р. переміг новий лівоцентристський блок «Союз» Р. Проді, який здобув 349 мандатів.

Підвищення урядом Р. Проді (2006–2008) податків спонукало італійських виборців проголосувати проти його політичної сили на дострокових парламентських виборах 2008 р. Лівоцентристська коаліція на чолі з новоство-

реною Демократичною партією (ДП, з 2007 р., на основі Лівих демократів, Ля Маргеріта та ін.) здобула лише 247 мандатів, новостворений християнсько-демократичний Союз Центру (СЦ, з 2002) – 36 мандатів.

Натомість перемогу святкувала правоцентристська коаліція С. Берлусконі у складі новоствореної партії «Народ свободи» (2007–2013, що виникла внаслідок об'єднання партій «Вперед, Італіє» та НА), «Ліги Півночі» й Руху за автономію (з 2005), яка отримала абсолютну більшість у Парламенті – 344 мандати, знову обіцяючи зменшити податки і збільшити пенсії. Утретє ставши прем'єр-міністром, С. Берлусконі (2008–2011) проголосив економічні реформи, боротьбу з незаконною імміграцією, політичною корупцією та організованою злочинністю. Проте на фоні європейської фінансової кризи С. Берлусконі йде у відставку, а уряд Італії очолює Маріо Монті (2011–2013), який вживає жорстких антикризових заходів.

На парламентських виборах 2013 р. перемагає лівоцентристська коаліція «Італія. Спільне благо» на чолі з ДП та партією «Ліві. Екологія. Свобода» (з 2009) отримавши 345 місць у Палаті депутатів, правоцентристська коаліція на чолі з «Народом свободи», «Лігою Півночі» та «Брати Італії – Національний альянс» здобуває 125 місць, популістична партія «Рух п'яти зірок» (з 2009) – 109 мандатів, блок «3 Монті для Італії» на чолі з новоствореною ліберальною партією «Громадянський вибір» (з 2013) та СЦ – 47 мандатів.

У зовнішній політиці Італії пріоритетами є розширення зв'язків з державами ЄС, активна участь у європейській інтеграції, розвиток відносин із США та НАТО, забезпечення італійської присутності у Середземномор'ї та на Балканах. Ще 1950 р. італійський уряд дав згоду на розміщення в Італії американських військових баз. Саме Італія є основним місцем базування ВМС США у Середземному морі.

Представники Італії двічі очолювали Європейську комісію (Ф. Мальфатті у 1970–1972 рр. та Р. Проді у 1999–2004), що ілюструє визнання внеску Італії в європейське будівництво.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Після Другої світової війни Італія в рамках «плану Маршалла» впродовж 1948–1950 рр. отримала від США економічну допомогу у розмірі 1,5 млрд дол. США, завдяки чому в 1950-х рр. сталося «італійське економічне диво». Вже на 1951 р. головні галузі промисловості досягли довоєнного рівня. Країна зуміла модернізувати свою промисловість, і з аграрної – перетворитись на індустріально-аграрну державу.

Водночас у повоєнний період Італія тривалий час відчувала значні політичні та соціально-економічні труднощі, пов'язані з високим рівнем інфляції та безробіття (1952–1955 рр. – 2 млн безробітних, 1969 р. – 1 млн). Досить поширеним явищем у 1950–1960-х рр. було використання підприємцями дитячої праці.

З 1949–1950 рр. на Сіцилії, у південних та центральних районах Італії розгорнувся масовий селянський рух із захоплення та початку обробітку поміщицьких земель, що пустували. У результаті законодавчих змін 1,5 млн га надлишкових земель через викуп перейшли у руки малоземельних селян, а значна частина латифундій на Сіцилії та Півдні припинили своє існування.

Особливістю промислового розвитку повоєнної Італії була висока доля державної власності. Так, у 1968 р. на державних підприємствах вироблялось 94% чавуну, 58% сталі, 97% нафти і газу, 100% труб великого діаметру тощо. Державі також належало 65% морського пасажирського флоту, 80% суднобудівних підприємств, майже всі авіакомпанії, вся електроенергетична промисловість, телефонна мережа, радіо- і телевізійні компанії.

До кінця 1969 р. економіка країни розвивалася доволі швидкими темпами (впродовж 1953–1968 рр. щорічний приріст у промисловості склав 8–9%), але на початку 1970-х рр. посилювалися застійні явища, що переросли у 1974–1975 рр. в загальну економічну та політичну кризу. У цей час значне місце в економіці Італії мають іноземні капіталовкладення, обсяг яких у 1974–1975 рр. становив 1,2 млрд дол. США.

У 60–70-х рр. ХХ ст. сільське господарство Італії мало чітко землеробське спрямування. Найважливішою культурою у цей період були пшениця, кукурудза, цукровий буряк. Також було розвинуто садівництво і виноградарство. Попри відносно високий рівень розвитку сільського господарства, Італія не забезпечувала своїх потреб у зерні та м'ясі і ввозила значну їх кількість із-за кордону. Це призводило до того, що дрібні італійські виробники не витримували конкуренції великих сільськогосподарських підприємств інших країн-членів ЄЕС, і як наслідок – тільки у 1975 р. 120 тис. чол. залишили сільське господарство.

Загалом успішний економічний поступ Італії перервався у 1990-х рр., коли країна пережила етап глибоких структурних перетворень. Безробіття сягнуло 12%. Але завдяки потужному кооперативному сектору національна економіка пододала кризові явища. Держава відмовилась від надмірного централізованого регулювання економіки та з 1992 р. розпочала приватизацію частини підприємств, що знаходились у державній власності. У 1998 р. під повну або часткову приватизацію підпали понад 300 великих підприємств державного сектору, у тому числі «Telecom Italia», енергетичні групи «Eni» та «Enel», три провідні банки («Istituto bancario San Paolodi Torino», «Banca di Roma», «Istituto Mobiliare Italiano»), а також друга за величиною страхова компанія «ІНА». Завдяки цим крокам вдалося значно поповнити бюджет країни, і вже у 1998 р. досягнути необхідного за нор-

мою бюджетного дефіциту (не більше 3%) для вступу до валютного союзу ЄС. Загалом протягом 1993–2000 рр. від приватизації держсектору італійський бюджет отримав 171,4 трлн лір.

ВВП Італії у поточних цінах, за даними Євростату, складав у 1998 р. 1,087 трлн євро, у 2000 р. – 1,289 трлн, у 2005 р. – 1,489 трлн, у 2008 р. – 1,632 трлн, у 2010 р. – 1,604 трлн, у 2011 р. – 1,636 трлн, у 2012 р. – 1,613 трлн, у 2013 р. – 1,604 трлн, у 2014 р. – 1,621 трлн, у 2015 р. – 1,645 трлн, у 2016 р. – 1,672 трлн євро.

Проблемою для Італії залишається промислова відсталість Півдня, де безробіття охоплює понад 20% дієздатних громадян.

Італія є однією з семи найбільш промислово розвинутих країн світу, незважаючи на незначні поклади сировини: має лише невеликі запаси заліза, вугілля, метану, вуглеводнів, водночас володіє значними запасами цинку, свинцю, сірки, ртуті, мармуру. Хоча країна не має власних родовищ нафти і газу, в Італії постійно зростає кількість підприємств нафтохімічної промисловості, що дає можливість загалом забезпечувати національні потреби у паливі. Італія також має значні власні гідроенергетичні ресурси, оскільки 3/4 території країни займають гори.

Для повоєнної італійської економіки було характерним домінування великих капіталістичних об'єднань (корпорацій) акціонерного типу – найбільші 690 компаній (1,4% загального числа компаній) контролювали понад 70% усіх капіталів країни. Водночас відчутну роль в економіці країни відігравав державний сектор, у якому працювало близько 5% від загального числа зайнятих на промислових підприємствах (за даними на початок 1980-х рр.).

Найбільш розвиненими галузями в структурі італійської промисловості є машинобудування (суднобудування, електротехніка та ін.), харчова, хімічна, текстильна, металургійна. У післявоєнний період значного розвитку на-

була атомна та теплова енергетика, суттєво збільшилося виробництво обчислювального і електронного обладнання.

На сьогодні Італія є єдиною країною G-7, яка не має власних АЕС. Збудовані у 1963–1978 рр. чотири атомні реактори були закриті до 1990 р. за результатами референдуму 1987 р. На новому референдумі 2011 р. громадяни відхилили плани будівництва нових АЕС. Італія є найбільшим у світі імпортером електроенергії, з 2000-х рр. вона імпортує 10–15% необхідної країні електроенергії.

Для Італії характерна велика концентрація капіталу і виробництва. 90% потужностей автомобільної промисловості належать концерну «Fiat», понад 50% хімічного виробництва – монополістичній групі «Montedison», значна частина гумової промисловості монополізована трестом «Pirelli». Значні позиції в нафтодобувній, хімічній, електротехнічній та металургійній галузях посідає іноземний капітал (США, ФРН, Швейцарія та ін.).

Згідно з рейтингом «Forbes Global 2000», серед найприбутковіших компаній світу за обсягом виручки у 2016 р. були: банк «Intesa Sanpaolo» (92 місце, виручка – 39,1 млрд дол. США, активи – 734,9 млрд), електроенергетична «Enel» (104 місце, виручка – 76,9 млрд, активи – 179 млрд), страхова «Generali Group» (125 місце, виручка – 97,1 млрд, активи – 539,3 млрд), банк «UniCredit Group» (195 місце, виручка – 25,7 млрд, активи – 934,7 млрд), інвестиційна «EXOR» (406 місце, виручка – 156,9 млрд, активи – 174,7 млрд), нафтогазова «Eni» (409 місце, виручка – 87,2 млрд, активи – 149,8 млрд).

Італія володіє величезними рекреаційними ресурсами. Третина її території вкрита лісами. Так, за даними Всесвітньої туристичної організації, у 2014 р. Італія займала п'яте місце в світі за кількістю іноземних туристів – 48,6 млн осіб, які дали країні 45,5 млрд дол. США надходжень.

Нині Італія є високорозвинутою країною з високим рівнем життя за європейськими стандартами. Основою економіки є промисловість і сфера послуг. За рівнем тривалості життя Італія посідає п'яте місце в світі (Life Expectancy Index 2014, ПРООН).

У 1980-х рр. активізувались процеси нелегальної імміграції до Італії з країн Азії, Африки та Східної Європи. Лише протягом 1986–2000 рр. влада Італії була змушена провести п'ять хвиль легалізації нелегально працевлаштованих іммігрантів, що охопила 1,3 млн чол., 2002 р. було легалізовано одразу 646 тис. іммігрантів, 2005 – 159 тис., 2006 – 170 тис., 2007 – 147 тис., процес легалізації продовжувався і в наступні роки.

Стабільним попитом на європейських ринках увесь повоєнний час користувалась першокласна знакова італійська промислова продукція, передусім – взуття, одяг, автомобілі. Відомими італійськими експортерами є такі фірми, як «Alfa Romeo», «Ferrari», «Beretta», «Pirelli» та ін.

Основними торговельним партнерами Італії є країни ЄС, на які припадає понад 50% експорту та імпорту країни.

Зовнішньоторговельний оборот Італії товарами і послугами, за даними Євростату, у 2006 р. складав 825 млрд євро (експорт – 406 млрд, імпорт – 419 млрд), у 2007 р. – 889 млрд, у 2008 р. – 893 млрд, у 2009 р. – 717 млрд, у 2010 р. – 840 млрд, у 2011 р. – 910 млрд, у 2012 р. – 906 млрд, у 2013 р. – 890 млрд, у 2014 р. – 904 млрд, у 2015 р. – 940 млрд, у 2016 р. – 945 млрд євро (експорт – 501,4 млрд, імпорт – 443,6 млрд).

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ІТАЛІЇ З УКРАЇНОЮ ДО 1991 р.

Історія контактів між українськими та італійськими землями сягає часів Античності, коли у I ст. до н. е. Тіра, Ольвія і Херсонес потрапляють у сферу римського впливу.

У II–III ст. н. е. тут дислокувались постійні римські гарнізони, поки не були змушені відступити під тиском варварів.

Свідченням поширеності торговельних відносин Київської Русі з італійськими землями є те, що в поемі кінця XII ст. «Слово о полку Ігоревім» серед іноземців, які в Києві вітали перемогу великого київського князя Святослава над половцями 1185 р., були й венеціанські купці – «венедичі», і навіть у 1245 р. в розгромленому монгольським ханом Батием Києві папський легат Плато Карпіні зустрів венеціанських і пізанських купців.

У другій половині XIII ст. генуезці та венеціанці розпочинають експансію на південне узбережжя Криму. 1266 р. генуезці купили землю на місці античної Феодосії, де засновують місто Кафу, а венеціанці у 1287 р. встановлюють контроль над Сугдеєю (Судаком), 1318 р. генуезці створюють постійну колонію у Керчі (Воспро), 1345 р. – Чембало (Балаклава). 1327 р. татари руйнують венеціанську Сугдею, а згодом (1365) передають її генуезцям. У договорах із Золотою Ордою у 1380-х рр. за Генуєю було закріплено усе кримське узбережжя від Кафи до Чембало. Влада генуезців у Кафі тривала до 1475 р., коли її захопили турки.

З другої половини XIV ст. італійські купці почали торгувати й осідати у Львові. У першій половині XV ст. активну торгівлю у Львові проводили генуезькі купці із Кафи, венеціанці, флорентійці, купці з Павії, Перуджі та інших міст Італії. Частина з них осідала у Львові й виконувала функції представників купецьких родин Італії, які займалися торгівлею з країнами Сходу. Про постійний характер торгівлі італійських купців на українських землях свідчить те, що вони продавали товари в кредит.

Окрім торгівлі, італійці займалися солеварінням та орендою мит. Першим з італійців соляну жупу на українських землях орендував у 1367 р. генуезець Готфрід Фаттінанте.

У 1434 р. дрогобицькі та перемишльські соляні жупи орендував флорентієць Антоніо, у 1454–1462 рр. – генуезці Криштоф де Санкто Ромуло та де Валетаріс. У 1468–1469 рр. флорентієць Айнольф Тедольді орендував долиньські жупи, а з 1478 р. – усі руські соляні жупи. У 1550–1551 рр. соляні жупи в Західній Україні орендував флорентієць Карло Гуцці. Італійці орендували також збір мита: К. де Санкто Ромуло з 1443 до 1462 р. у Львові й у «червенській землі», Карло Гуцці у першій половині XVI ст. в Долині. У XVI–XVII ст. в Україні масово продавались різні «крамні» речі з Італії. Італійці брали активну участь у житті Львова. Так, війтом міста у 1675 р. був обраний Ян Убалдіні, а Роберт Бандінеллі в 1629 р. відкрив першу в місті пошту.

З часів Середньовіччя українці охоче студіювали в італійських університетах. З другої половини XIV ст. у списках найдавнішого в Європі Болонського університету починають зустрічатися імена студентів українського («рутенського») походження, з XV ст. – Падуанського університету. Випускник Падуанського університету Юрій Дрогобич став у 1476 р. доктором цього університету, згодом ректором Болонського університету (1481–1482). Перша відома друкована книга українського автора була опублікована в Італії (Рим) – це «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича із Русі». В університеті Падуї у XIV–XVIII ст. навчалось близько 600 вихідців з України, зокрема: філософ, перекладач Острозької академії Кіпріян; Григорій Керпицький, який отримав ступінь доктора філософії у Падуанському університеті; майбутній полковник Б. Хмельницького – Станіслав Морозенко та ін. Лекції Г. Галілея у 1592–1610 рр. слухали понад півсотні українських студентів. В університетах Болоньї, Падуї, Риму в 1530–1540-х рр. навчався Станіслав Оріховський.

Перша українська колонія у Римі утворилася навколо Грецької колегії, у якій з 1596 р. навчались спудеї з України, зокрема, майбутні київські унійні митрополити Й. В. Рутський, Р. Корсак, А. Селява, Г. Коленда, К. Жоховський та інші, а також майбутній ректор Київської академії Ф. Прокопович. Загалом протягом 1596–1803 рр. у Грецькій колегії навчалось 139 українців, у 1845–1897 рр. – 62.

З кінця XVI ст. передові італійські дипломати почали розглядати Україну як серйозного союзника у війні з Оттоманською Портою. Думку про те, що запорозькі козаки стоять на сторожі покордоння Європи з турецько-татарським світом, висловлює, наприклад, у своєму донесенні за 1592 р. венеціанський посол у Польщі П'єтро Дуадо. В «Описі» венеціанця Ф. Ольмо (1628) козаки зображувалися як основна сила, яка протистояла туркам і татарам на сході Європи. У 1649 р. Венеція, що перебувала у стані війни з Туреччиною, вирішила налагодити прями зв'язки з Військом Запорізьким. У червні 1650 р. у Чигирин прибув венеціанський посланець Альберто Віміна з метою переконати гетьмана Б. Хмельницького вступити у війну з Туреччиною.

Порівняння подій в Україні з революційними подіями в Англії, а лорда протектора О. Кромвеля – з гетьманом Б. Хмельницьким найповнішого вираження у західноєвропейській історіографії середини XVII ст. знайшли в «Історії громадянських війн останнього часу» (1654) М. Бізаччіоні.

Італійські архітектори взяли вагому участь у відбудові Львова після великої пожежі 1527 р. За проектом Петра Барбона у Львові було збудовано Вежу Корнякта (1571–1580), Амброзія Прихильного – Старосільський замок (1584–1589), Павла Римлянина – Успенську церкву (1591–1629), Костел монастиря бернардинів (1600–1630) та ін. Першу барокову споруду в Києві збудував італієць Себастьян

но Брачі, який у 1613 р. реконструював Церкву Богородиці Пирогощої. Італійський архітектор Ф. Б. Растреллі був автором проекту Андріївської церкви (1747–1762) та Маріїнського палацу (1750–1755).

Творці класичного стилю в українській музиці здобули музичну освіту в Італії. Так, М. Березовський у 1769–1771 рр. навчався у Болонській академії, зарахований до складу її академіків (1771), а перша опера українського композитора «Демофонт» була створена в Італії й поставлена у Ліворно у 1773 р. Д. Бортнянський у 1769–1779 рр. також удосконалював своє мистецтво в Італії, де створив три опери, що були поставлені у Венеції та Модені.

Сучасна українська література була започаткована поемою «Енеїда» (1798) І. Котляревського на сюжет однойменної поеми римського поета Вергілія.

З активізацією міжнародної торгівлі на Чорному морі наприкінці XVIII ст. на півдні України починають діяти й консульства італійських держав. На початку 1780-х рр. Консульство Неаполітанського королівства у Херсоні, у 1798 р. – консульства Неаполітанського та Сардинського королівств в Одесі, 1828 р. – Сардинське віце-консульство у Керчі, також італійські консульства діяли у Маріуполі та Бердянську.

Упродовж першої третини XIX ст. суттєво збільшилися обсяги торговельного обміну між італійськими та українськими землями. До італійських міст – Ліворно, Трієста, Генуя, Неаполь – морським шляхом почала надходити основна частина сільськогосподарських товарів, що вироблялися на півдні України. Водночас чорноморські порти перетворилися на центри ввезення італійського імпорту – фруктів, оливкової олії, виробів з шовку, предметів розкоші тощо. Особливо активно в цей час діяли мореплавці з Сардинського королівства. Так, лише у 1831 р. до Чорного моря увійшло 113 сардинських купецьких кораблів.

Важливу роль в активізації зв'язків між українцями та італійцями відіграла італійська діаспора, яка стала формуватися в Україні починаючи з другої половини XVIII ст. Переважно італійці осідали в м. Керч. Вже у 1840 р. тут було побудовано католицьку церкву, яка об'єднала італійську громаду.

У другій половині XIX ст. італійські поселення утворилися в Одесі, Феодосії та Маріуполі. Так, у 30-х рр. XIX ст. в Одесі проживало 1600 італійців. Заняття переважної більшості з них було пов'язане з морським судноплаванням (власники суден, управителі торговельних контор, капітани, лоцмани, матроси, портові робітники); частина італійців займалась ремеслом та риболовством; найзаможніші відкривали лавки, ресторати або постійні двори.

Саме італійцям було доручено проектування та будівництво низки монументальних споруд в Одесі, зокрема – магістрату (1798, архітектор С. Вентурі). На початку XIX ст. в Одесі була заснована друкарня, в роботі якої брав участь викладач італійської мови А. Піллер. Його зусиллями була опублікована велика кількість поетичних творів італійською мовою. Ці книги і брошури частково переправлялися до Італії, слугуючи справі виховання молодих італійських патріотів.

Одеса стала першим містом України, де у XIX ст. почали регулярну діяльність італійські театральні трупи. З 1812 р. в Одеському театрі раз на тиждень відбувалася вистава, підготовлена італійською оперною трупю. Досить часто в різних українських містах гастролювали італійські оперні співаки, піаністи та скрипалі.

Молоді українські вокалісти часто вирушали до Італії з метою вдосконалення власної майстерності. Сумчанин Микола Карбаченський (Іванов) після успішного дебюту на сцені неаполітанського театру Сан-Карло в опері «Анна Болейн» 1832 р. став зіркою провідних італійських театрів. У 1839–1842 рр.

в Італії стажувався Семен Гулак-Артемівський, який дебютував на сцені Флорентійського театру «Леопольдо» в опері «Беатріче ді Тенда». В Італії часто працювали й українські художники: у 1840–1842 рр. – Іван Айвазовський; у 1840–1845 рр. – перший ілюстратор «Кобзаря» Василь Штенберг; у 1841–1849 рр. – Аполлон Мокрицький та інші. У 1893–1896 рр. в Мілані продовжувала свою музичну освіту С. Крушельницька. Проживаючи в Італії до 1939 р., вона стала зіркою італійської оперної сцени, виконувала головні партії в «Ла Скала», операх Риму, Неаполя. Також на сцені «Ла Скала» у ХХ ст. з великим успіхом співали Є. Заріцька, М. Стеф'юк, В. Лук'янець.

Першим твором української літератури, надрукованим італійською мовою стала пісня «Іхав козак за Дунай» (1824), першим прозовим твором – повість Марко Вовчок «Маруся» (1879).

Влітку 1918 р. в Українській державі функціонувало два італійських Консульства – у Києві та в Одесі. Взявши курс на порозуміння з країнами Антанти, Директорія УНР у січні 1919 р. відправила до Італії надзвичайну дипломатичну місію на чолі з Дмитром Антоновичем, яка у травні 1919 р. де-факто була визнана урядом Італії. Питання визнання Італією незалежності України обумовлювалось необхідністю узгодженого рішення усіх країн Антанти. Місія налагодила випуск бюлетенів для італійських газет та тижневика «La Voco dell'Ucraina» («Голос України»). Одним із головних завдань українських дипломатів в Італії було опікування долею близько 130 тис. полонених вояків-українців зі складу колишньої австро-угорської армії, які утримувалися в Італії у понад 20 таборах. Наслідком зусиль українських дипломатів стало те, що в жовтні 1919 р. італійський уряд скасував усі обмеження на повернення полонених українців додому. Дипломатична місія УНР діяла в Італії до 1922 р.

У повоєнний час центром українського духовного життя в Римі став комплекс освітніх осередків УГКЦ (зокрема, Український католицький університет імені Папи Климента (1966) та Українська папська мала семінарія (єдина середня школа лише з українською мовою викладання у західному світі функціонувала у 1951–1999 рр., понад 2500 випускників), а також собор Св. Софії (1969). Центром УГКЦ у Римі є Патріарший двір, церква Свв. Сергія і Вакха та гостьовий двір, що знаходяться на площі Мадонни з Монте з 1639 р.

УКРАЇНСЬКО-ІТАЛІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ З 1991 р.

Італія визнала незалежність України 28.12.1991 р., а вже 29.01.1992 р. в Києві було відкрите Посольство Італійської Республіки в Україні (першим послом Італії в Україні став Вітторіо Сурдо). Першим послом України в Італії у 1992 р. було призначено Анатолія Орла.

15.04.1992 р., під час візиту прем'єр-міністра України В. Фокіна до Італії, було підписано перший документ в економічній сфері між двома країнами – Спільну заяву з питань економічних відносин, згідно з якою Італія зобов'язалась надавати Україні допомогу у проведенні економічних реформ. Значною мірою завдяки Італії Україна отримала фінансову допомогу від Великої сімки (1994, Неаполь). Крім того, Італія ініціювала розгляд українського питання європейськими та світовими політичними і фінансовими організаціями, у т. ч. ЄС, ЄБРР, Світовим банком, МВФ та ін.

Із часу встановлення дипломатичних відносин між двома країнами президенти України Л. Кучма, В. Ющенко, П. Порошенко відвідували Італію з офіційними візитами (травень 1995, листопад 2002, жовтень 2008, листопад 2015).

Потужній імпульс українсько-італійські стосунки отримали після підписання Догово-

ру про дружбу і співробітництво між Україною та Італією, яким, зокрема, було передбачено створення й діяльність спільної Українсько-італійської ради з економічного, промислового та фінансового співробітництва й угоди про взаємний захист інвестицій. Це відбулося під час державного візиту президента України Л. Кучми до Італії у 1995 р.

У свою чергу, президент Італії Луїджі Скальфаро у 1996 р. відвідав Україну з державним візитом та в 1999 р. з робочим візитом; у лютому 1997 р. в Україні перебував голова уряду Р. Проді, а в жовтні 2003 р. – С. Берлусконі. Ці візити засвідчили повну підтримку з боку офіційного Риму курсу України на європейську інтеграцію, сприяли активізації торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, а також вирішенню комплексу питань щодо правового захисту українських заробітчан, які тимчасово перебувають на території Італії.

З метою розширення двостороннього економічного співробітництва у 1998 р. Італію двічі відвідав прем'єр-міністр України В. Пустовойтенко, у 2014 р. – А. Яценюк. Українсько-італійська рада розпочала свою діяльність у 1998 р. У рамках її третього засідання у 2000 р. в Римі та Мілані відбувся масштабний захід «Презентація України», на якому була представницька українська делегація та 250 італійських промисловців і підприємців, зацікавлених у встановленні ділових стосунків з Україною.

Договірно-правова база українсько-італійських відносин на 2013 р. нараховує 31 чинний документ.

Італія є одним із найважливіших торговельних партнерів України. У 2014 р. Італія займала шосте місце серед країн-експортерів української продукції і третє місце серед країн ЄС. Основними товарними позиціями в експорті з України до Італії у 2015 р. були: чорні

метали (49,4%); зернові культури (16%); олія рослинна (7,6%) та ін. В імпорті: котли, машини, механізми (23,5%); полімерні матеріали і пластмаси (7,1%); лікарські засоби (6,9%), електричні машини (5,7%) та ін.

За даними Держстату України, обсяг двосторонньої торгівлі товарами і послугами між Україною та Італією складав у 2005 р. 3 млрд дол. США (експорт – 1,9 млрд, імпорт – 1 млрд), 2008 р. 5,5 млрд (експорт – 3 млрд, імпорт – 2,5 млрд), 2009 р. – 2,5 млрд, 2010 р. – 3,9 млрд, 2011 р. – 5,2 млрд, 2012 р. – 4,9 млрд, 2013 р. – 4,6 млрд, 2014 р. – 4,2 млрд, 2015 р. – 3,1 млрд, 2016 р. – 3,4 млрд дол. США (експорт – 2 млрд, імпорт – 1,4 млрд).

Загальний обсяг прямих інвестицій з Італії в Україну, за даними Держкомстату України, складав на 31.12.2015 р. 972,4 млн дол. Обсяг українських прямих інвестицій до Італії незначний і складає 400 тис. дол. США. На 2006 р. було зареєстровано 433 підприємства з італійським капіталом, що діють на території України, та лише три підприємства з українським капіталом, що діють в Італії. Серед успішних двосторонніх проектів – спільна модернізація Алчевського металургійного комбінату компанії «Dufenco» та ІСД; реконструкція потужностей АТ «Азовсталь» консорціумом з компанії «Danieli» та концерну «АзовМаш». Компанії «Danieli» та «Інтерпайп» з 2007 р. здійснюють в м. Дніпропетровськ будівництво металургійного електросталеплавильного заводу «Дніпросталь» (загальна вартість проекту – близько 600 млн дол. США).

У м. Івано-Франківськ у 2003 р. відбулося відкриття лінії з виробництва побутової електротехніки компанії «Antonio Merloni S.p.A.» (загальна сума інвестицій – близько 51 млн євро). 2008 р. італійська «Gruppo Campari» придбала 99% акцій ЗАТ «Одеський завод шампанських вин» загальною вартістю 12,6 млн євро.

Італійці активно інвестують у фінансово-банківську та страхову сфери. Найбільшим банком з італійським капіталом в Україні є «UniCredit Bank» (ПАТ «Укрсоцбанк»), контрольний пакет акцій якого з 2008 р. належить італійській UniCredit Group. У 2015 р. він (за класифікацією НБУ) входив у вісімку системно важливих банків України. У 2008 р. італійська банківська група «Intesa Sanpaolo» придбала 100 % акцій Правекс-банку за 504 млн євро.

Провідна італійська страхова компанія «Assicurazioni Generali» з 2011 р. володіє в Україні компаніями «Гарант-Авто» та «Гарант-Лайф» (нова назва – «Дженералі Гарант» та «Дженералі Гарант страхування життя»).

2008 р. було підписано Меморандум між МЗС обох країни про взаєморозуміння щодо проведення політичних консультацій високого рівня, в якому зазначено намір сторін інтенсифікувати співробітництво з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, захисту прав та інтересів українців за кордоном, питань задоволення національно-культурних, освітніх та інформаційних потреб української громади в Італії.

Культурно-гуманітарні відносини між Україною та Італією регулюються міжурядовою Угодою про співробітництво в галузі освіти, культури і науки від 1997 р. й характеризуються значним динамізмом. Станом на 2015 р. між українськими та італійськими науково-дослідними центрами і ВНЗ діють близько 50 угод про співробітництво в різних галузях знань. Одним із проявів тісних культурних контактів стало відкриття 2008 р. погруддя видатної української оперної співачки ХХ ст. С. Крушельницької в музеї «Ла Скала».

З початку 2000-х рр. значно зріс еміграційний потік українців до Італії. Так, за даними Національного інституту статистики, у 1999 р. в Італії проживало 3 тис. українських громадян, 2001 р. – 8,6 тис. Після легаліза-

ції у 2002 р. трудових мігрантів та надання їм права запросити до себе найближчих членів сім'ї кількість офіційно зареєстрованих в Італії українських громадян зросла в десять разів: 2005 р. – 107 тис., 2009 – 174 тис., а 2014 – 226 тис. Ряд соціологічних досліджень, проведених у 2003–2009 рр., засвідчив, що 85–90 % трудових мігрантів з України складають жінки. За експертними оцінками МЗС України, у 2005 р. в Італії на заробітках перебувало близько 200 тис. громадян України. За неофіційними даними в Італії у 2006–2009 рр. постійно працювало від 400 до 600 тис. українців, значна частина з яких не мала офіційного дозволу на перебування в Італії.

У 2003 р. відбувся Форум українців Італії, на якому було засноване Товариство українців Італії. В Італії УГКЦ здійснює богослужіння українською мовою у понад 80 містах країни, опікується нелегальними українськими мігрантами. Під патронатом УГКЦ у 2003 р. відбулося заснування Християнського товариства українців в Італії. Також вирізняються своєю активністю асоціація «Калина» (з 2002, м. Салерно), «Надія» (з 2002, м. Брешіа), «Слов'яни» (з 2002, м. Неаполь), «Українська громада у м. Генуя», «Новий світ» (м. Мілан), «Джерело» (м. Павія), Християнсько-культурне товариство українців (з 2004, м. Тренто) та ін.

Загалом в Італії функціонує понад 100 організацій українців (2014). Українські недільні або суботні школи діють у містах Рим, Неаполь, Пескара, Местре (Венеція). Популярними серед читачів є україномовні періодичні видання, зокрема «Українська газета», «До світла», «Форум», «Міст», «Українські вісті» та ін., створено сайт української спільноти в Італії «Лелеки».

У ХХ ст. через революційні потрясіння та військове лихоліття Другої світової війни, а також сталінські репресії, італійська громада в Криму припинила своє існування.

ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

До Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Італії протягом 1979–2015 рр. було віднесено: петрогліфи Валь-Камоніка (понад 250 тис. петрогліфів з VIII тис. до н. е.); історичний центр Риму і володіння Ватикану (зокрема базиліку св. Павла за міськими стінами); церкву Санта-Марія-делле-Граціє з фрескою Леонардо да Вінчі «Таємна вечерея» (1463–1498); історичний центр м. Флоренція (XV–XVI ст.); м. Венеція і Венеціанську лагуну; соборний комплекс у м. Піза (XI–XIV ст.); історичний центр м. Сан-Джiminьяно (XIII–XV ст.); скельні поселення поблизу м. Матера; м. Вінченца і вилли Андреа Палладіо у Венето (XVI ст.); історичний центр м. Сієна (XIII–XVI ст.); історичний центр м. Неаполь; фабричне містечко Креспі-д'Адда в Ломбардії (XIX – початок XX ст.); м. Феррара і дельту річки По; замок Кастель-дель-Монте (1240); традиційні житла в м. Альберобелло «Трулли» (XVI ст.); ранньохристиянські пам'ятки в м. Равенна (V–VI ст.); історичний центр м. П'єнца (XV ст.); королівський палац в Казерті з парком; акведук Ванвітеллі, фабричне містечко Сан-Леучо (XVIII ст.); палаци Савойського дому в м. Турін та його околицях (XVII–XVIII ст.); ботанічний сад «Орто Ботаніко» в м. Падуя (1545, найстаріший постійно діючий ботанічний сад у світі); м. Порто Венере, культурний ландшафт Чинкве-Терре, острови Пальмарія, Тіно і Тінетто (XII–XVI ст.); кафедральний собор, вежу Торре-Чівіка і площу П'яцца-Гранде в м. Модена (XII ст.); археологічні зони: Помпеї, Геркуланум і Торре-Аннунціата (I ст. н. е.); Амальфітанське узбережжя; археологічні пам'ятки в м. Агрідженто (з VI ст. до н. е.); доісторичні башти Су-Нураксі-ді-Баруміні (1500–800 рр. до н. е.); віллу дель-Казале на Сіцилії (IV ст. н. е.); патріаршу базиліку і археологічний заповідник в Аквілеї (IV–XIV ст.); історич-

ний центр м. Урбіно (XV ст.); культурний ландшафт району Чіленто і національний парк Валло-ді-Діано, археологічні пам'ятки Пестума і Елеї, монастир Чертоза-ді-Падула (з VI ст. до н. е.); віллу імператора Адріана в Тіволі (118–138 рр. н. е.); м. Верона; базиліку Святого Франціска та інші францісканські святині в Ассізі (XIII–XV ст.); Ліпарські острови; віллу д'Есте в Тіволі (XVI ст.); поселення пізнього бароко в долині Ното на Сіцилії (з 1693); ансамблі Сакрі-Монті в П'ємонті і Ломбардії (XVI–XVII ст.); культурний ландшафт Валь д'Орча поблизу м. Сієна (XIV–XV ст.); етруські некрополі в Черветері та Тарквінії (IX–I ст. до н. е.); античні Сіракузи і скальний некрополь Панталіка (XIII–VII ст. до н. е.); вулиця Ле-Страденуове і комплекс палаців Паллацці-деї-Роллі в Генуї (кінець XVI ст.); Ретійську залізницю (1904, спільно зі Швейцарією); Мантую і Саб'бонету (XI–XVI ст.); Доломітові Альпи; гору Монте-Сан-Джорджіо; споруди лангобардів в Італії (VI–VIII ст.); доісторичні пальові житла поблизу Альп (25 об'єктів, V–I тис. до н. е.); вулкан Етна; палаци, сади і замиські вилли родини Медічі в Тоскані (XV–XVII ст.); природний ландшафт італійських виноградників Ланге Роєро і Монферрат; кафедральні собори Чефалу і Монреале в Палермо (XI–XIII ст.).

До шедеврів нематеріального культурного спадку людства ЮНЕСКО в Італії віднесла: сіцилійський театр ляльок «Опера-деї-Пупі»; пасторальні пісні Сардинії «Канто-а-Теноре»; традиційне мистецтво виготовлення скрипок у Кремоні; католицькі процесії з пронесенням на плечах символічних обелісків або інших структур у містах: Нола, Пальмі, Сассарі та Вітербо; традиційну практику вирощування кущів виноградної лози на о. Пантеллерія; разом з іншими країнами – середземноморську дієту.

До об'єктів світової документальної спадщини «Пам'ять світу» ЮНЕСКО у 2005–

2013 рр. включила: Бібліотеку Малатестіана у м. Чезена (єдину у світі збережену бібліотеку XV ст.); історичні єпархіальні архіви Лукки: документи Раннього Середньовіччя, зокрема 1,8 тис. документів до 1000 р.; зібрання

Бібліотеки Корвіна (зібрання книг угорського короля Матяша I) (частина з фондів Бібліотеки Медічі Лауренціана); кадри кінохроніки та фотографії Istituto Nazionale L. U.C.E. 1920-х–1950-х рр.

Електронні джерела:

Сайт Парламенту Італії: <http://www.parlamento.it/home>

Сайт уряду Італії: <http://www.governo.it>

Сайт Національного інституту статистики: <http://www.istat.it/en>

Посольство України в Італійській Республіці: Via Guido d'Arezzo, 9, Roma – 00198, <http://italy.mfa.gov.ua/ua>

Посольство Італійської Республіки в Україні: 01901, Київ, вул. Ярославів Вал, 32 Б, <http://www.italyvm.com.ua>

Література:

Кузицин В. И. История Древнего Рима. – М., 2005. – 383 с.

История Италии: В 3 т. – М., 1970. – Т. 1. – 579 с.; Т. 2. – 616 с.; 1971 – Т. 3. – 546 с.

Срібняк І. В. Італія / Italia: короткий нарис історії. Навч. посібник. – К., 2011. – 205 с.

Брис К. История Италии. – Санкт-Петербург, 2008. – 631 с.

Григорьева И. В. Италия в XX веке: учеб. пособие. – М., 2006. – 256 с.

Бурліцька О. П. Еволюція італійської моделі економіки у другій половині XX ст.: дис... канд. екон. наук. – 2004. – 200 арк.

Калитчак Р. Г. Італійський регіоналізм у контексті європейських інтеграційних процесів: дис... канд. політ. наук. – Л., 2004. – 196 арк.

Константиненко К. Україна в італійських текстах XV – XVII століть. – К., 2012. – 317 с.

Тимошик М. С. Українська книга і преса в Італії. – К., 2015. – 351 с.

Гаврилишин П. М. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011 рр.). – Брустурів, 2014. – 300 с.

Маркусь Д. Слідами українців в Італії: [путівник]. – Л.; Рим; Чикаго, 2011. – 139 с.

Бацак К. Ю. Італійська еміграція в Україні наприкінці XVIII – у першій третині XIX століття: Витоки. Формування. Діяльність. – К., 2004. – 300 с.

Варварцев М. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті рр. XX ст.): Історико-біографічне дослідження (словник). – К., 2000. – 323 с.

Італійці та італійська культура в Україні / керівник авт. кол. *А. Новохатько* [та ін.]. – К., 2004. – 160 с.

Перепелиця Є. А. Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991–2006 рр.): дис... канд. іст. наук. – К., 2007. – 225 арк.

І. В. Срібняк, А. Г. Бульвінський